

16102

891.99

7-52

1920

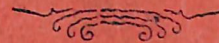
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՅԵՂԻՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

(ՇՈՂԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆԻ ՅԱՌՈՋԱՐԱՆՈՎ)

Փա՛ռք քեզին Հոգիին.
Յիւր անգամ նահապօղ եւ բիւր
անգամ կենդանի տեղեւանանք
Հոգիին.
Փա՛ռք իր Յաղթանակին:

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՍԿԻՏՈՐ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐՈՋԱՐԱՆ

1920

Հ. 30 33

Սեպտեմբերի 1920 թ. հունիսի 2-ը

Հ.Ի. 920 ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Մ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Երևան

891.99

7-52

ՑԵՂԻՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

(ՀԱՆՈՒՆ Ի. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆԻ ՅԱՌԱՋԱՐԱՆՈՎ)

Փա՛նք հեղին Հոգիին.
Քիւր անգամ նահապետ եւ քիւր
անգամ կենդանի հիւսկեանումս
Հոգիին.
Փա՛նք իր հաղթանակին:

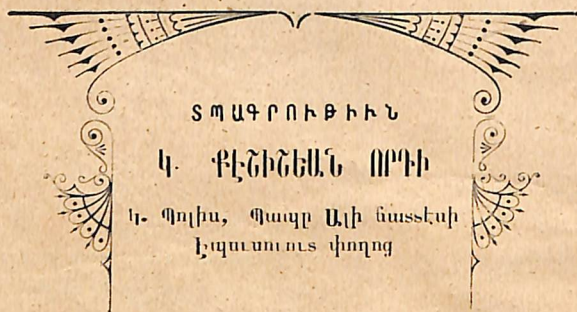

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՍԿԻՏԱՐ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆ

1920

Երևան

1646-88
80290 աւել

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Սերելի Յարութիւն Պէրպէրեան.

Կը փափաքիս որ քու անդրանիկ այս երկին համար գրեմ առաջին խօսք մը : Հրճուանքով կրնամ ըսել որ այդ պիտի ըլլայ չնորհաւորութեան խօսք մը :

Ուրախալի է տեսնել որ քաջութիւնը ունիս ընելու ինքզինքդ արդէն հրատարակուած հեղինակ : Քու առաջին այս երկիդ անշուշտ կը պակսի տակաւին այն ձեւի կատարելութիւնը որ կը յատկանշէ գրագէտը երբ արդէն «վարպետ» մըն է ան : Բայց քու գործիդ արժանիքը պէտք է ուրիշ բանի մէջ փնտռել և այդ բանը ինքնին հրատարակուելու իրաւունքը կը ծածկէ իր մէջ : Հզօրապէս և ամբողջապէս ապրուած կեանքը ու անոր անկեղծ, բղխուն ու ինքնաբեր արտայայտութիւնը, ահա ինչ որ կը յատկանշէ գործը և ինչպէս ըսի, այդ միակ բանը իր մէջ ունի իրաւունքը ի լոյս ընծայուելու :

Երկդ ինձ խորհիլ կուտայ երկու Տռամներու
որ զուգանեաբար կը կատարուին ու կը զարգա-
նան մին միւսին կապուած մին միւսին արձագանգ :
Երկու Տռամներ . մին՝ Մեծ Տռամը ամբողջ աշ-
խարհի մը , միւսը անոր արձագանգ հոգիի մը
Տռամը : Բայց այն հոգին որուն մէջ կ'արձագան-
գէ Մեծ Ողբերգը , ատեն մը վերջ ինք կ'առնէ
առաջնութիւնը և իր մէջ կը ծլեցնէ լուսաւոր
վերջարանը որուն այս անգամ իր կարգին պիտի
արձագանգէ Մեծ Աշխարհի Տռամը իր լուծման
մէջ :

Այդ Աշխարհը Հայաստան Աշխարհն է , այդ մեծ
Տռամը հայ մահացումին և աւերումին եղբրերդն է :

Ու այն հոգին քու հոգիդ է , քու հա-
յաստանցի պատանիի ու երիտասարդի հոգին :
Հոն ծլած , սնած , սիրած պատանիի հոգիդ որ
լոյսի սէրէն այս ափերը նետուած ու իր բուն
աշխարհէն կտրուած հեռուէն ապրեցաւ իր Աշ-
խարհին , մեր աշխարհին աւերումը ու մահա-
ցումը .

Բայց այդ բոլոր մահացումներէն վերջ , ե-
ղեռնին ամբողջ կատարումէն վերջ , քու հոգիդ
իր մէջ իր խորքին մզումով , իր ներքին ու ար-
մատական կեանքով կը վերածնցնէ Նոր Հայ Յեղը ,
Յաւերժական Հայ Յեղը իր մէջ , Յարութիւն կուսաց
Յեղին : Անշուշտ այս անգամ հայաստան աշխարհը

իր կարգին պիտի իրականացնէ , քու հոգիդ մէջ
արդէն կատարուած իր վերնձիւղումը ու ամէնք-
նիս , ցեղովնիս հոն պիտի «երթանք բարով» ինչ-
պէս կը գոչես :

Այս ամբողջ ապրումները անկեղծ խանդով
ու երբեմն նոյնիսկ սիրելի միամտութեամբ ըսուած
կը կազմեն հրապոյրը գործիդ ու զայն կընեն
յուզից գործ մը որուն համար կը չնորհաւորեմ
քեզ :

Լաւագոյն մաղթանքներով :

Շ. Ի. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԵՂՆԻԿԻՆ

Երբ ստեղծուեցար եղջիւր չունէիր դուն .
չուղեցիր : Ըսի՛ր . «Թ՛չնամութիւն չունիմ , Աստ-
ւած , ոչ ոքի համար և ոչ ոք , կը յուսամ , ինծի
համար : Բուռ մը խոտով ես պիտի ապրիմ կերած
խոտիս ո՞վ պիտի նախանձի . անհուն , անսահման
թաւիշի մը պէս փռուած է ան թոյր աշխարհիդ
վրայ . որո՞ւն չի բաւեր : Պաիկ մըն ալ ջուր պի-
տի խմեմ . գետերդ ու գետակներդ անվերջ , ան-
հատում գիշեր ցերեկ կը հոսին . խմած ջրիս ո՞վ
պիտի նախանձի , որո՞ւն բաժին չմնար» :

Յնծագին ոտտում մը ըրիր Աստուծոյ գիրկէն
ու թռա՛ր , եկար աշխարհ : Գետնամած վայրերէն ,
փոշոտ մզլոտած ձամբաներէն անցա՛ր և ելար
բարձրացար գէպի տարերը , գէպ ի ազատ , լուսե-
ղէն բարձունքները , եղնի՛կ , իմ ազատասէր , իմ
լուսատարփիկ եղնիկ :

«Բարեւ ձեզ լեռներ , բարեւ ձեր հողին ,
ջրին , ծառին ու ծաղկին , թռչնիկին ու անասու-
նին» . -- «Բարի՛ եկար , հազար բարի եկար դուն ,
եղնի՛կ» . ձայն տուին լեռները , հողն ու ջուրը ,
ծառն ու ծաղիկը , թռչնիկն ու անասունը :

Սէր ու ժպիտ կար անոնց ձայնին մէջ և հո-
գիդ անխառն հրճուանքով հրճուեցաւ :

Այն օրերուն ի՛նչ երջանիկ էիր դուն, եղ-
նի՛կ, իմ քո՛յր եղնիկ, իմ մա՛յր եղնիկ :

Ծարաւի էիր, ժայռերը իրենց ստինքները
կը բանային, կաթնահամ աղբիւրներ կը վազցնե-
ին. անօթի էիր, ծործոր ու ծմակ թարմարոյր խո-
տերով սեղաններ կը թարգարէին :

Իրիկունը, յոգնած էիր, զեփիւռները վար-
դերու բաժակներով խանդ ու կազդոյր կը ներար-
կէին հողիւրդ : Առտուն, դեռ կը մրափէիր, արեւը
նեարդներդ գգուելով ու խողտացնելով կ'արթն-
ցնէր քեզ : Արտեւանէ արտեւան եղնիկային
արշաւներէդ կը քրտնէիր, ծառերը իրենց գովա-
հար հովանոցները կը բանային : Հապա իմացական
սէրն ու գուրգուրանքը անասուն ընկերներովդ . .
«Բայց աօրկա ա՛յ երջանկութեան չափազանցու-
թիւնն է Աստուա՛ծ, բացազանչեցիր : Աղուէսը առ-
ջիւս կ'իյնայ, դժուարին անցքերու մէջէն դեռ
թարթափուն քայլերս կ'առաջնորդէ : Գայլը կուշտ
կուշտի կը քալէ ինծի հետ և անուշահոտ իւղի
մը պէս մարմինս կը հոտուրտայ» :

Անցան օրեր : Երջանկութիւնը անվերադարձ
գնաց, հեռացաւ և յուսախարութիւնը եկաւ տի-
րեց քու հոգուն, եղնի՛կ, իմ հողեհատոր եղնիկ :
Աղուէսը չէր սիրեր քեզ, ոչ ալ գայլը : Մին կը
հետամտէր թակարդի մէջ ձգել քեզ և միւսը մար-
մինդ կը հոտուրտար մտիդ համը առնելու համար :
Այսպէս ըլլալուն փորձով համոզուեցար դուն ու
այն ատեն, յուսարեկ ու դառնաօրին, իջար ցած,
նուիրական բարձունքներէդ, դէպի գետնամած
գաշտերը, փոշոտ, մզլոտած ճամբաները, ու պա-

հուրտեցար մացառներու մէջ, մութ, խաւա-
րապատ անձաւներու մէջ :

Բայց դուն աստուածատուր առաքելութիւն
մը ունէիր. նպատակը կեանքիդ արեւն էր եւ ա-
զատութիւնը : Դո՛ւն սիրահար անապական լոյսին
և անհորիզոն, անպարփակ ազատութեան, այդ
մացառներուն, այդ մութ, այդ անլոյս բաւիղնե-
րուն մէջ գիշեր ցերեկ կաշկանդուած, բանտուա՛ծ :
Սիրադ փղկեցաւ. հեծելով, ողբալով ելար գացիր
Աստուծոյ : «Աստուա՛ծ, թշնամիներ ունիմ. զէնք
տո՛ւր ինծի պաշտպանուելու համար» : Բարին Աստ-
ւած լսեց՝ աղերսանքդ, զոյգ մը եղջիւր բուսցուց
ճակտիդ վրայ :

Խանդավառ և յուսալից, վերադարձար աշ-
խարհդ. եղջիւրներուդ մինակ ապաւինած՝ դուն
անցար կաշկանդիչ բաւիղներէն, գետնամած
գաշտերէն, փոշոտ ճամբաներէն ու վե՛ր ելար,
նորէն բարձրացար դէպի սարերը, դէպի ազատ,
ջինջ ու արփուէտ բարձունքները :

Նորէն գտեր էիր երջանկութիւնդ . . . ծարաւի
էիր, պաղպաղուն աղբիւրներ, նորէն անսլշ անուշ
կը գլգլային : Անօթի էիր, թարմարոյր խոտերով
ու գունագեղ ծաղիկներով նորէն կը յարդար-
ւէին հովիտ ու ծմակ : Իրիկունը, գովանուշ զե-
փիւռները նորէն կուգային : Առտուն, արեւը նո-
րէն կուգար քնքջօրէն կատակելու հետդ : Ծառերը
նորէն իրենց հովանոցները կը բանային երբ կը
քրտնէիր :

Անասուն ընկերներուդ սէրն ու բարեկամու-

Թիւնը դարձեալ քեզի հետ էր : Ազուէսը դարձեալ առջեւէդ կը քալէր . . . Միայն գայլը չկուր :

Մօտեցեր էր ան կրկին բարեկամանալու հետդ , բայց «վա՛տ , բարեկամութիւնդ չե՛մ ուզեր» . ըսել էիր ու երես դարձուցեր էիւ իրմէ :

Ու ան , գայլը , ճակատագրական այս ցած Թշնամիդ , քեզմէ հեռու բայց մի՛շտ նենդօրէն կը հետապնդէր քե՛զ միտիդ իր կիրքը յադեցնելու համար :

Եւ օր մը , անյուսին , անատող գիշեր մը , ձորի մը մէջ դէմ առ դէմ եկաք :

«Մօտեցի՛ր , անպիտան , գէնք ունիմ , ա՛յ չպիտի փախիմ» , ըսիր . Ժանիքները ցցեց , կատաղի հանդիւն մը սունաց ու մօտեցաւ : Ամուր կեցար կճղակներուդ վրայ : Վեր վերցուց թաթերը ու նետուեցաւ վրադ . ճանկերը թաղուեցան միսերուդ մէջ : Չտկարացար . պահեցիր անվեհերութիւնդ , եղջիւրներդ պրկեցիր և հարուած մը , եղջիւրի հարուած մըն ալ դո՛ւն տուիր : Փրփրած , կատղած , լորձնոտած , Ժանիքներովը սկսաւ միսերդ պատռակ : Աստուածային անվեհերութիւնդ տկարութիւնը չճանչցաւ . կրկին ու կրկին հարուածեցիր դուն :

Երբուժէդ բզկի բզկի մտերը կախուեցան դար վար . արիւնները սկսան հոսիլ ալիք ալիք . ու ժասպառեցար , նուաղեցար , դարձար ամենաաղօլոն հարուած մը տալու իսկ անկարող :

Ե՛ղնիկ , ե՛ղնիկ , իմ յօշոտուած , արիւնաքամ եղնիկ , գայլը հիմակ կոկորդէդ բռնեց :

ՄԱՅՐՍ

Եղբորս՝ Սեդրակին

Մեկնումի ահագոնգր հնչեց , ինչո՞ւ կը յամենաս , մա՛յր : Մարդ չմնաց , ամէ՛նը , ամէ՛նը , դուռ , դրացի , իրենց տուներէն դուրս թափուեցան , դո՛ւն , ներսիտունը , սիւնին քովիկը ինչո՞ւ անշարժ կը մնաս : Մտալոյդ , ձեռքդ երեսիդ վրայ , ի՛նչ կը նայիս թանիրին , ծուխը բուրդ բուրդ անկէ վեր կը բաձրանար , եփած հացերուդ վրայ՝ դու հարող կը չարէր , անկէ արեւը իր շողերը կը թափէր . մոռցա՞ր : Օճախն է , մա՛յր , առտու , իրիկուն կրակ կը վառէիր մէջը , կաթ կը տաքցընէիր , կերակուր կ'եփէիր , ինչո՞ւ ալդքան կը նաշխ : Չե՞ս յիշեր , ինչո՞ւ չես յիշեր . առտուն դո՛ւն ծալեցիր . իրարու վրայ դո՛ւն դրիր . անկողիններն են մա՛յր : Ամաններուն մի՛ նայիր , բուռ բուռ դրամ տուիր , դո՛ւն գնեցիր , հայրս գնեց : Գորգերուն , փռոցներուն մի՛ նայիր , գիշեր ցորեկ վրանին նստած՝ կար կընէիր , գուլպայ կը հիւսէիր : Հոգիդ բերանդ եկաւ և աչքերուդ լոյսը խաւարեցաւ մինչև որ հարսիդ հետ մաղեցիք , հատիկ հատիկ ընտրեցիք : Սերմեցուն է , ձաւարն ու կորկոտն է , մի՛ նայիր , մա՛յր մի նայիր :

Դրան վրայ սե ստուեր մը երեւցաւ : Շո՛ւտ , շու՛տ , տունէն դուրս : Բայց սպասէ՛ , մայր — «Դուսը դոցէ , մայրի՛կ ,» դրան բանալին է , ինքը չի կրնար , հարսդ , անձարակը , քեզի կուտայ որ դուն գոցես :

Դարձո՛ւր , մայր , մէ՛կ... երկրորդ մա՛լ : Ձեռքերդ ինչո՞ւ կը դողան . պա՛հ . բանալին ինչ կաւ ձեռքէդ : Քու ձեռքերդ այսպէս թուլցած և բանալին գետին ձգած չէին բայց , մայր : Դուն , մէ՛կ , երկու , և արդէն գոցած կ'ըլլայիր : Աստուած , աչքերուդ մէջ արիւն կուգայ . գլուխդ ուսիդ վրայ կ'իյնայ... դէմքդ դունատեցաւ... ծունկերդ կը կիթոտին... բայց ինչո՞ւ . ամէն անգամ դո՛ւն էիր գոցողը . քու աչքերուդ մէջ ե՞րբ արիւն եկեր էր , գլուխդ ե՞րբ կախուեր էր ուսիդ վրայ , դէմքդ ե՞րբ այսպէս դալկացեր էր , ըսէ , մայր , ծունկերդ ե՞րբ կիթոտեր էին :

Դեռ ուժ կը գտնես և կուգա՞ս : Վերջին զաւակ մը մնացեր էր , ան ալ ձեռքէդ ալիքները խլեցին տարին , ալ ինչո՞ւ կուգաս , մայր , ալ ով կայ , ո՞վ կըսպասէ քեզի : Կատաղի , հեղեղավաղ ալիքներուն գէժ ջիղերուդ բռնածիգ պրկումով սգորումդ ինչ է , մայր , ըսէ , ինչո՞ւ համար է :

Դեռ ամենավերջին յո՛յսդ կայ , դեռ պանսդուխտ զաւակդ կայ :

Խնկաւէտ պաշտամո՞ւնք քեզի մայր , աստուածակուռ անմահական կորովիդ , հաւատքիդ : Ոգորէ՛ , սգորէ՛ , այդպէս ջիղերուդ վերջին ճիգը

քամէ՛ , պրկէ՛ և հասի՛ր , ա՛խ , մայր , շո՛ւտ , հասի՛ր եզերք , պանդուխտ զաւակդ հո՛ն է :

Առաւօտեան պէս , որ համբոյրի ցօղով կեանք կուտայ , կը ժպտեցնէ թարշամած վարդը արեւին դիմաց , առաւօտ մըն ալ դո՛ւն եզիր , հասի՛ր մայր , ցօղիկ համբոյրով մըն ալ դուն ժպտեցուր , դո՛ւն ալ յուսահատ , ախուր , պանդուխտ զաւակդ :

Մ'ն ալ քո դիմաց... :

1916

ՄԱՍԻՍ ԿԸ ՄԵՂԱԴՐԷ

Ինչ որ սիրելի էր քեզի, զաւկըներու պէս
կը գութգութայիր վրանին, ծրար ըրիր տարիւ եկե-
ղեցիին մէջ անկիւն մըն ալ դուն գրիր. Մամիկ :
«Ս. Յովհաննէս, անունիդ մեռնիմ, հրաշք ըրէ ըսիր,
դրանդ մօտեցող դողին ձեռքերը ետեւը կապէ» :

Հիմա մեղադրանք կ'ընես, մամիկ. ծրարիդ
փոշին անգամ չեն թողուցեր սրբեր տարեր են :
«Հարս եղեր եմ չեմ եղեր դուռդ եկել եմ իրկու-
առտու. ժամուց տուեր ու առջեւդ մոմ վառեր
եմ : Դուն փոխարուց հրաշք մը չըրիր» :

Մի' մեղադրեր, մամիկ. Ս. Յովհաննէսին
մեղադրանք մի' ըներ : Չթողուցին որ հրաշք ընէր,
կրակի տուին, ծուխ ու մոխիր դարձուցին խեղ-
ճը, մամիկ :

Սուրբ Աստուածածնայ վանքը բարձրը լեռան
վրայ էր, իր ստորոտը գիւղն էր փռուած իր ար-
տերով ու արօտներով. «Ս. Աստուածածին, գօ-
րութեանդ մեռնիմ, գիւղին չորս ծալքերուն վրայ
արտեր ունիմ, սուրբերովդ տիրութիւն ըրէ, ա-
նօրէններ չկոխտեն, չկերցնեն» :

Մի' մեղադրեր, մամիկ, արտերուդ մէջ չիւղ
մը անգամ չթողուցին անօրէնները. կերցուցին,
կոխտեցին : Քնաչին ու անուանդ օրը բոպիկ,

սուք կուգայի, ժառաղ կ'ընէի ու մատղին մէկ
սուք անպատճառ աղքատներուն կը բաժնէի» :
Չթողուցին որ տիրութիւն ընէր, մի' մեղադրեր,
մամիկ, մի' մեղադրեր : Աւերեցին, քանդեցին,
խեղճին գմբէթն ու խորանը գետնին հաւասար
ըրին :

Միամիտ ես մամիկ, մենք հոս չըլլանք, ալ
երկնուց վրայ արեւ կուգայ : «Գարունը պիտի
գայ, դո՛ւն ալ հետը եկու՛ր, արեւ, պարտէզիս
ու էգինքնուս համար, եկու՛ր, մեղք են, աղբիւր-
ներով արիւն քրտինք թափեր ենք վրանին, ե-
կու՛ր թփռեցուր ու կանչցուր» : Ծիւղ մը, թուփ
մը չկանչցաւ ու չթփռեցաւ պարտէզներուդ ու
էգինքնուդ մէջ մամիկ :

Մի' մեղադրեր, արեւը մի' մեղադրեր. գա-
րունը եկաւ, սեւ ամպերն ալ հետը, ա՛խ, մամիկ.
Գարունը մինակ ձգեցին, արեւը սեւ դագաղ ը-
րին, առին ու տարին, Սագաձորայ լեռներուն
ետին, մամիկ, տարին թաղեցին :

Մեր գիւղին համար ամէն օր վրան լուսին ու
աստղունք կուգային կը շարուէին : «Միշտ եկէք,
երեւայէք, լուսիկ ու աստղուք, մութ չըլլայ, ա-
նօթի քուրդեր տունս չմանան» :

Մասն, մամիկ, բարիքներուդ մինչև վերջին
հատիկը շալակ ըրին, վերցուցին տարին : Մի' մե-
ղադրեր, մամիկ, աստղունքն ու լուսինը մի' մե-
ղադրեր : Գիշերուան չթողուցին որ պահպանու-
թիւն ընէին : Յերեկը գողցեր էին, մամիկ :

«Աստուած, էրկնուց, գետնուց արարիչ Աստ-
ուած, ողորմութիւնդ ու գթութիւնդ անպակաս

ընես, մերկ չթողուս, անօթի չթողուս, չար պատանձունքներէ, չար փորձանքներէ ու չար մահերէ հեռու պահես զաւելըներս» :

Մատերուդ պէս մերկ մնացին ու օրերով կտոր մը չոր հացի երես չտեսան զաւելըներդ, մամիկ : Դժոխքին մէջ որչափ չար պատանձունքներ, չար փորձանքներ ու չար մահեր կային, ամէնը ի մի եղան մարախի պէս թափեցան վրանին :

«Բայց դուն ողորմացող ու զթացող Աստուած...»

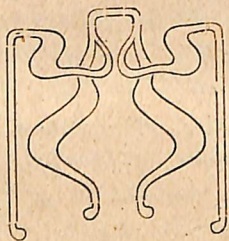
Չթողուցին որ գլխար :

Մի՛ մեղադրեր, մամիկ, Աստուած ալ մի՛ մեղադրեր :

Անոր ալ չխնայեցին, մամիկ :

Ա՛ն ալ մեղցուցին :

1916

ՅԻՇԱՏԱԿ

Կ'ըսես որ հայրս մեռած է :

Այո՛ :

Բայց յիմար դուն կը ճանչնաս զինքը, իբ հայրական անհուն սիրոյն ու գորովին մէջ դուն զինքը կը ճանչնաս. գիտե՞ս թէ ի՞նչ խոր ի՞նչ բուն սիրով կը սիրէր ան մեզ : Իրիկունը արտէս տուն վերադարձին ինչ խանդաղատանքով որ մեզ կը համբուրէր, իր անուշիկ ձագերը, ինչպէս կըօէր ինք, դուն գիտե՞ս. հիւանդ ըլլալինք իր դողդոջազին հողածուլեան հետ ցաւն ու մորմոքը գիտե՞ս. ըսէ՛, երբ չափեցիր ու գիտցար սաստկու թիւնը իր կարօտին երբ քանի մը օր զիրար չէինք տեսներ :

Ձեռ գիտեր, չե՛ս ճանչնար ու կըսես որ... եօթը օձեր թող խայթեն լեզուդ որ չըսես, հայրդ մեռած է :

Կըսես որ մայր՞ս ալ մեռած է :

— Այո՛,

Բայց դուն դժոխքէն չե՞ս վախնար, կը փլի վրադ վախցիր, հրէ՛շ : Մայրը կը մեռնի՞. ինչպէ՞ս մայրը կը մեռնի : Ամեն բանի հաւատացած եմ բայց մօրս մահուան երբեք չեմ հաւատացած, ինչպէ՞ս կըսես որ մեռած է. մի՛, մի՛ ըսեր, թո՛նիր մը կրակով խարանուի՛ բերանդ որ չըսէ՛ մայրդ մեռած է :

Մայր, դուն չէիր որ գիշերը ձեռքերդ կ'երկարէիր ինծի երբ կ'արթննայի քունէս :

Առտուն, «եւ, ձագս որ սերին մեծ բաժինը դո՛ւն առնես», դուն չէիր ըսողը երբ մանկօրէն անկողնիս մէջ կը ծուլանայի : Եկեղեցի, արտ, պարտէզ, միասին չէ՞ք որ կ'երթայինք : Այն ո՞վ էր, դուն չէիր, մայր, այն աչքերը, այն լացն ու ժպիտը, այն շունչը, բառերը, խօսքերը, աղօթած ատեն պահած այն լուծիւնը, հանդարտ ու աստուածային խաղաղութիւնը՝ երբ կը քնանար, քուկինդ չէիր, մայր : Այն քալողը, մէկ սենեակէն միւսը գացող եկողը, այն շարժողը դուն չէիր, մայր : Ըսէ՛ որ թիթենուն արտը թուժիւն վրայ, ջրտուքին իրկունը, գլուխս ծունկերուդ վրայ դնող և համբուրողը դուն չէիր, «մի՛ վախճար, գա՛ռս» ըսողը դուն չէիր :

Արցունքները քու աչքերէդ չէր որ կը հոսէին, երբ օտարութեան կուգայի, մայր : «Կը խոտանամ շուտ վերադառնալ, է՛հ, մարի՛կ, մնաս բարով», — «Ա՛խ, գառնուկս, գառնուկս», — Ս. Գէորգը վկայ. — զիս թեւերուդ մէջ առնող և արցունքներովդ ողողողը դուն չէիր : «Հագ մի՛ ըներ, մարի՛կ, շուտ կը դառնամ» կը բաժնուիմ : Բաւական հեռուէն ետեւ կը դառնամ. «Բարով երթաս, բարով գաս, գառնուկս...» ըսողը ու հեկեկացողը ո՞վ էր, դո՛ւն չէիր, մայր :

Մեռի՛ր, մեռի՛ր, հրէ՛շ, յաւիտենապէս թող կարկամած մնայ բերանդ որ օր մը, օր մը չբացուի ու չըսէ՛ որ մայրդ մեռած է :

Յովհաննէս, Ամերիկ, Արիսթագէս եղբայրներ

բուս և Ծաղիկ քրոջս համար ալ կըսես որ մեռած են :

Այո՛,

Մտածէ՛, բայց, գաղա՛ն, անոնք չորսն ալ ութէն տասնըհինգ տարեկան մանուկներ էին տակաւին, մահը այդքան անգո՛ւթ. բայց դուն գու՛թ ունեցիր և պապանձէ՛ :

Յովհաննէ՛ս, Յովհաննէ՛ս, իմ ամենասիրելի եղբայրիկս, վաղահաս իմաստասէր ու բանաստեղծ հոգի. ամէնքս, մեծ ու պզտիկ, յարգանք ունէինք քեզի, քու արժանապատուութեանդ, որուն այնքան նախանձախնդիր էիր. մեռցնելը ամենէն անարգ վիրաւորանքն է հասցուած արժանապատուութեան ակին իսկ, հոգիին. մահը այնքան ստոր որ վիրաւորէ քեզ, մեռցնէ քեզ. . . դժոխքէն ալ անդին կը հալածեմ կը բռնեմ զինքը, տառապնելովս է հասեր կը բզբտեմ ու կը խեղդեմ ես այն գարշելի մահը : Մի՛ մի՛ քսեր որ Յովհաննէսը մեռած է :

Ամիրի՛կ, կրակ ու բոց, խելար ու որկրամոլ եղբայրիկս :

«Անթի եմ, մայրի՛կ» — Հացը սապառն է, տղաս, — Յամակ հացը ի՛նչ ընեմ, — կըսէիր ու շարունակ կը թնձկայիր, կուլայիր : «Ա՛խ, երբ պիտի մեծնաս որ խելք առնես» . կը վշտահարէր մայրս : Չմեծցած, խելք չառած կը մեռնիս, Ամերի՛կ, իմ անգին աղբարիկս :

Արիսթագէ՛ս, հիհար, տկարակալմ, սիրուն ու աղուորիկ աչքերով աղբարիկ, ամէն օր Ամերիկը հետդ մենամարտելու կը հրաւիրէիր, իրմէ

մէկ տարու մեծ, բայց միշտ կը յաղթուէիր, ու կը բարկանայիր տոյն ատեն, լալու աստիճան. մայրս կը յուսադրէր՝ «Հոգ մի՛ ըներ, Արիսթա- գէս», բանի մը տարիէն պիտի կարողնաս վրան»:

Հրաւերը որ կ'ընէիր Ամերիկին, նախաճը չարժեց մահուան, այո՛, Արիսթագէս, սիրուն աղբարիկս:

Ծաղիկ, մեր մէկ հատիկ քոյրը, իրարու ձեռքէ կը խէինք քեզ, կը գրկէինք, կը համբու- րէինք. «Աղջիկ կ'ըլլա՞ս ինծի, ծաղիկս, — կ'ըլ- լամ՝. — Ինծի՞,» — քեզի ալ. հօրս ու մօրս ամբողջ էութիւնը հրճուանք կը կտրէր. կ'ուռ- նէին քեզ ջղայնօրէն կը սեղմէին գրկերնուն մէջ, կը համբուրէին կաթողին: — Ինծի քոյր կ'ըլլա՞ս. կը հարցնէինք մենք եւս նմանողաբար. — կ'ըլ- լամ: Մենք ալ երջանիկ էինք, մեր հոգին ալ ե- րանութեան մէջ կը լողար: Ու երբ համբոյրնե- րու անխնայ տարափի մը տակ սրտնեղէինք քեզ. «Ալ աղջիկ չպիտի ըլլամ», «քոյր չպիտի ըլլամ». կ'ըսէիր, տոյն ատեն կը տխրէինք... ինծի քոյր չէիր ըլլար, ես ալ թողուցի քեզ հեռացայ, մայ- րիկը անանկ հաւատացուցեր էր քեզի: Քանի քանի անգամ նամակներու մէջ պաղատեցար. «Ե- կո՛ւր, աղբարիկս, եկո՛ւր, ա՛լ քոյր կ'ըլլամ»: Պիտի գամ, անուշիկ քուրիկս, պիտի գամ, հաս- ցէ՛ք փոխած չըլլաս բայց, երբ գամ եւ քեզ հոտ չգանե՞մ:

Ու կ'ըսես որ Սիրավարդս ալ մեռած է.

— Այո՛.

Եթէ խղճամիտ մարդ ես, խօսքդ ե՛տ առ,

դուն մեր պատմութիւնը չես գիտեր, մաի՛կ ըրէ. ընեմ վերջացնեմ գայն, յետոյ, եթէ կրնաս, ըսէ որ Սիրավարդը մեռած է:

Անկեղծ եւ սիրելի բարեկամներ էին մեր եր- կուքին ընտանիքները իրարու: Օր չէր պատահեր որ մենք իրենց կամ իրենք մեզի չըլլային. շատ անգամ միասին կը ճաշէինք, մէկ ընտանիքի պէս: Նոյն անկեղծ եւ սիրելի բարեկամութիւնը կար նաեւ մեր մէջ, իմ եւ Սիրավարդին:

Գրեթէ միշտ միասին կը խաղայինք. ինծի «եղբայր» կըսէր, որ մը օրանց, ո՛չ ես զինքը, ո՛չ ալ ինքը, զիս ցաւցուցած չէր... Պատահեցաւ որ գիւղէն երեք օր հեռու, գիշերօթիկ վարժա- րան մը երթամ ես: Արձակուրդի մը ծննդավայր կը դառնայի, մեր շրջանէն, դրացի գիւղէ մը բարեկամ մըն ալ ընկերացաւ:

Միասին գիւղ մտանք: Մեզ տունէն քիչ մը հեռու մայրս գիմաւորեց մեզ: Զորիէն վար ցատ- կեցի եւ մօտեցայ ձեռքերը համբուրեցի: Այս ա- բարոյութիւնը տեղի ունեցաւ բայց սառնօրէն, ա- ռանց յուզումի, առանց լացի. խեղճ մայրս քոր կտրեցաւ. աղատատանքը զոր երկու տարուան կա- րօտը լճացուցեր էր սրտին մէջ եւ որ հիմակ պիտի զեզուր, սառեցաւ մնայց հոն:

— Յարութիւնս ինչո՞ւ տխուր է, հարցուց ընկեր. կցիս երբ տունը, գաւիթին մէջ նստեցանք:

«Դարբիննց Սիրավարդին նշաներ էք զիս», պատասխանեցի:

— Քու սիրտդ եւ քու բարիքին համար, այո՛, հանգարտութեամբ յարեց մայրս: Առաքինի աղ- ջիկ, կրթեալ, ուսեալ, շարունակեց. շատ տեղերէ

հկան ուղեցին և հարուստ տեղերէ, բայց ան ոչ մէկուն սէր չցուցուց, երբ ծնողքը պնդեց որ մէկուն չէ միւսին անպատճառ հաւանութիւն պիտի յայտնէր. «Եթէ Պէրպէրենց Յարութիւնը կ'ըլլայ, լաւ, չըլլայ չպիտի ամուսնանամ»:

— «Բայց ան քանի մը տարի ունի դպրոցը աւարտելու» — Քանի մը տարիին կրկինը կըսուէր, պատասխաններ էր աղջիկը: Իմացուցին մեզի, հայրդ ուրախութենէն խենթեցաւ: Իրիկուն մը, տէրտէրը կ'անչեց, քանի մը հատ ալ բարեկամ, գացինք նշանեցինք. աս ալ բա՛ն մըն է, որ տըխրեր ես և զիս ալ տխրեցուցիր. չստ կերած թափած մը կայ, չեա ուղեր, նշանը ետ կ'առնենք, ի՛նչ ըսիր Մարտիկ:

— Անանկ է հաստատեց ընկերակիցս: Քանի մը օր անցնելէ վերջն էր. «Դարբինենք մեղադրանք կ'ընեն, իրաւունք ունին, քսան տարուան դրացի եւք, անգամ մը չգացիր չ'երեւացիր, եւ էր, երթանք տեսութիւն մը ընենք, քանք» . թախանձեց իրիկուն մը մայրս: Մերժեցի... յուզուեցաւ ինքն ալ և լացաւ: Ես ալ լացի, հայրս գայրանալով՝ նստած տեղէն ելաւ, մօտեցաւ ինծի, սպառնաց ապականել եթէ յամառէի: Ինկայ մօրս առջեւ:

Իրենց դրան սեմին վրայ, Սիրավարդին դիմատուերը նշմարեցի. «Մայր, Սիրավարդը... չեմ գտր» — Մի ամչնար գառս, դուն ետե կեցիր, ես առաջ անցնիմ» . այնպէս եղաւ և հասանք տուներնին:

Սիրավարդը մեզ նշմարելուն՝ պահուրտեր էր արդէն, հայրն ու մայրն էին որ դիմաւորեցին

մեզ: Ձեռքերնին համբուրեցի, իրենք ալ զիս, հրաւիրեցին ներս: Մայրը մեծարեց ժպտազին «Բարի եկար, փեսիկս» ըսելով. հայրը, աւելի լուրջ, «Պարոն» գործածեց: Դրան աղմուկէ մը գլուխս կախած էի, վեր առի, նայեցայ, Սիրավարդն էր: Երկու տարուան մէջ որչափ փոխուած. աչքերը միայն նոյնը մնացեր էին. այս երկու գոհարները, որոնց մէջ իր երկչոտ, ամօթխած սէրն էր որ կը դողդղար քաղցրօրէն, աստուածօրէն գորովալի: Դէմքը լեցուեր, առուգացեր էր, հասակը գեղեցկօրէն բարձրացեր էր:

Անհամարձակ քայլերով մօտեցաւ նախ մօրս, ապա ինծի. ձեռքս երկարեցի, վայելչօրէն գլուխը ծռեց, թեթեւ մը «բարի եկար» քրքնեց ու մօրը քով գնաց նստեցաւ: Այն իրիկունը, սրտագին բերկրութիւնով մը սուս կը դառնայի:

«Անգամ մըն ալ մի՛նակդ գնա» — Այս դրպոցը աւարտելէ վերջ Եւրոպա պիտի երթամ, նշանը ետ առէք, ես անոնց տունը չեմ երթար, մայր:

— Կ'երեւի մեզ գեղին մէջ անպատիւ, խաղք խայտառակ ընելու միտք ունիս» — Կ'երթամ, մայր կ'երթամ: Սկիզբ մը բրի ու անկէ յետոյ ալ շարունակեցի:

Աննիկ մայրիկը, — մօրս խնդրանքին վրայ այս պէս կը կոչէի զինքը, առաջ քուրուկ էր. — չատ բարի էր. ամէն երթալուս, կամացուկ մը սենեակէն դուրս կ'ելլէր, մեզ, մինակնիս կը ձգէր հոն: Ինք մէկ անկիւնը, ես միւս, դէմ դիմաց կը նստաւէինք: — Խօսէ, Սիրավարդ: Լռութիւնը խղիւղ

սոսկալի ճիգը եղած էր և խօսելու նիւթ գտնելը ալ դժուար չէր ու կը խօսէինք ժամերով. — երեք տարի վերջ, մեր երազը... ինչ կըսես, Սիրավարդ: Ձայն չէր հաներ, կը կարմրէր միայն. — «Ինծի չպիտի սպասես, գիտեմ, կըսէի: — «Կը կատկածի՞ս...» ինծի համար զգացած անհուն սիրոյն ձեռնակին վրայ, կատկածի սեւ շուքը ձգած կ'ըլլայի: Կը վիրաւորուէր... «Կատակ կընեմ, կատակ» կը փութայի աւելցնել սիրտը առնելու համար:

Երբ քանի մը օր զիրար չտեսնէինք, նամակ կը գրէինք. նիւթը միշտ նոյնն էր ան՝ «բոլոր սրտովս կը սիրեմ քեզ, որչափ կ'ուզես կըսպասեմ միայն խոտոցիր» կը խօստանամ կը պատասխանէի:

Նոյն արձակուրդին էր. «Գեռ մէկ ամիս ունիս ինչո՞ւ կ'երթաս», — կ'երթամ, մայր, Սիրավարդը թող իմ վրայ չյուսայ, Եւրոպա չգացած, ես չպիտի ամուսնանամ, հոն երթալէ վերջն ալ, ո՛վ գիտէ, — կ'ըսէի ժօրս, ու կէսօր մը, Երզրու մէն երեք ժամ հեռու, Խաչկաւմանք գիւղը, մեր գիշերօթիկներուն ամառանոցը, հնգեակ մը ընկերներու անակնկալ մը կ'ընէի. — Շո՛ւտ վերադարձար. — Այո՛, ձեզ կարօտցայ և մանաւանդ գիրքը... պատասխանեցի իրենց:

Այն տարին դպրոցնիս ալ չվերաբացուելու պայմանաւ փակուեցաւ: Մայիսին էր, գիւղ վերադարձայ: Եկած օրս իսկ Աննիկ մայրիկս աչքելութիւն տուաւ հաւատեց որ շատ կարօտցէր էր փեսիկը, ու կուշտ մը համբուրեց: Յաջորդող տուտուն, փոխադարձ աչքելութիւն տուի, այս ան-

գամ մինաւս: Սիրավարդը դարձեալ եկաւ ձեռքս: Աչքերուն մէջ այն առաջուան ամօթխած սէրը հիմա գաղանօրէն կը պոպոզար. դէմքը առաջ լուրջ, մինչեւ իսկ քիչ մը մեղամաղձոտ, հիմա գարնանայրն զուարթութիւն մը հագած էր: Ե՛րբ չէի սիրած զինքը, այն տառն ալ աւելի սիրեցի...:

Տուներնիս իրենցինէն հեռու չէր, երբ ճամբուն վրայ մարդ չըլլար որ տեսնէր. — կ'ամչնայի... — առիթը չէի փախցնէր կամացուկ մը հոն սպրդելու Աննիկ մայրիկը, նոյն բարի Աննիկ մայրիկն էր, անձայն անձուն նորէն դուրս կ'ելլէր սենեակէն և մինակնիս կը ձգէր հոն:

Երջանիկ ժամանցներ... — Այս տարի կարգուի՞նք, — «դո՛ւն գիտես» կը պատասխանէր. — Ձէ՛, անուշա, միջնակարգ վարժարան մը աւարտեմ, վերջը: Գլխու չարժումով մը հաւանութիւն կը յայտնէր: «Բանած ձեռագործդ շատ նուրբ բան մը կ'երեւի» «մատանիդ կարծեմ ոսկի է» պատրուակով մը կը մօտենայի իրեն: Չհամուրեմ, բայց գոնէ ձեռքս ձեռքին դպցնեմ. անկարելի. ոտքէս մինչեւ գլուխս քրտինքի մէջ, կը դառնայի տեղս — Գրիշդ սխալ կը բռնես, ըսի օր մը ու մօտեցայ... ուղղելու համար... ան ինչ սոսկալի պըրպուտ էր, Աստուածիմ. ձեռքս ձեռքին չդպցուցած՝ քրտնելով ու ամօթահար նորէն կը դառնայի տեղս:

Դպրոցական վերամուտին ան՝ մեր գիւղին մէջ վարժուէի, ես՝ ուրիշ գիւղ մը վարժապետ եղանք: Շատ քիչ անգամ տուն կուգայի, դալուս ալ, ստիպում չըլլար. Սիրավարդին չէի հանդիպիր պաղեր էի...:

Միշտ ուրիշ աշխարհի մը մտապատկերը ունէի մաքիս մէջ, որուն քով Սիրավարդին ապրեցուցած աշխարհը՝ իր բոլոր մեղքերով, խոտովանիմ, զաշն ըմբռնանելու ժամուս իսկ՝ ստորագաս կը մնար։ Բացարձակ իրեն ապրեցուցածը չէր, ամենէն քաղցրը, ըզձալին, խռնականը, ան չէր միւս աշխարհն էր...

Երկու գիւղին զպրոցներուն փակուելէն վերջն էր՝ «Երթամ պիտի հա՛յր»։ արձակուրդի ամիսներուն Պոլսոյ մէջ քննութեանց պատրաստուելու կամքս կը յայտնէի օր մը։ — «Չէ, աղաս, վարժապետութիւնը չեն սիրեր խանութպանութիւնը բրէ և տեղեդ մի՛ երերար»։ Վա՛խ վա՛խ հո՛, գիւղին մէջ մնա՛մ... Հնգիստտան Ճարտն հաւանակուն այս բայց գիւղը երբեք։ Գիշեր մը փախուստ տուի։ Բանուեցայ։ Նորէն փախուստ տուի։ Նորէն բռնուեցայ։ Այլ պատրանքը մէկդի իրենց կամքը ալ իմինս չէր և որ զիս կանգելու զօրութենէն ալ հմայաթափուեր էր...

Անյաջող փախուստիս յաջորդող իրիկունը, քահանայ վարժապետ, «Երեւելի» հաւաքուեցան մեր տունը ծնողքս հրաւիրեր էր զիրենք։

Եւս բան չէի բներ ամուսնանայի և երթալի այն ատեն ըրածս խելացի և զովելի կ'ըլլար խեղճ մայրս իր հեծկլատքներուն մէջ հաղիւ կը հեծեծէր։ Պոլիս երթալէս վերջը ալ Սիրավարդը ուր պիտի յիշէի։ Իրենց ճակատագիրն էր իրենք իրենց ձեռքովը գերեզմանին փորել և ողջ ողջ մէջը մտնել։ Որովհետեւ ինչպէ՞ս պիտի ապրէին, խոտաղեր էին և խոտուռնին չէր կատարուի։

Աղջկան անեցինքունն առջև ինչպէ՞ս պիտի ելլէին ինչ երեսով։ Ի՞նչ երեսով պիտի երեւէին գիւղացիներուն։

Ինծի որ ամուսնութեան մտածումը, ամէն անգամ միտք բերելուս, իրբեւ միւս աշխարհին անցքը խափանող՝ քսամնելի սարսուռ կուտար...

— Աչքդ լոյս։ Եղիսարէթ քուրիկ, Աստուած մէկ բարձի ծերացնէ։

— Ողջ եղէք, տարուք ձեր աղուն. Եղիսարէթ քուրիկին մեծ աղան կարգուած էր։

Տարիքնիւս, ան 17ն էր եւ 18ը։ Երեք շաբաթ միայն մնացի քովը։ Պատմութիւնս վերջացուցի։ Ըսէ՛, հիմա, Սիրավարդը մեռա՞մ է։

Սէրը երեւցաւ իր խունկերով, բոյրերով և միւսնում. մեր տաճարին սեմին վրայ տեսանք զինքը. բայց իր խունկին, բոյրին և միւսնին տակ մենք, մեր հագին բոլոր խանդաղատանքով և մեր մարմնին բոլոր փարուսով, գիրկընդխառն պաշտամունք մը չբրինք իրեն։ Սպասէ՛ ըսինք, զինքը ներս չառին։ Երջանկութիւնն սլ երեւցաւ իր կաթերով, իւղերով, մեղրերով. իր աչքերուն արցունքը, երանութեան կաթը պիտի քամէր մեր աչքերուն մէջ և չրթունքներուն մեղրը մեր չրթներուն վրայ բայց, զինքն ալ սիրոյ հետ սեմին վրայ կեցուցինք։ Երջանկութեան ալ ըսինք, ներս մի՛ մտնեք սպասէ՛ մինչեւ որ ուզենք։ Ատենն է, կուզենք, ներս մտէք, սէ՛ր, երջանկութիւն, մըտէք մեր տաճարէն ներս, երազներու և կարօտներու ծիածաններով զարդարուած ու գեղեցկացած է ան հիմա, նե՛րս մտէք։

Հեռու, հեռու՛ն ինձմէ, մի՛ ըսեր. մօտիկս մի՛
ըսեր, եօթը աշխարհ հեռու գնա, ու անկէ ըսէ:

— Իեղճ տղալ, տաճարիդ սեմին վրայ Սէրն
ու Երջանկութիւնը սպասելէն յուսահատած՝ ա-
նէծքով ու նզովքով ու անգամ մըն ալ չերեւնա-
լու վրէժառու կամքով՝ թռան, դացին: Տաճարդ
մոխիր ու աւերակ, Սիրավարդը մեռած . . .:

1916 .

Ք է Ն

Հայաստանէն կուգաս, հայրենի բարեկամս,
հայ քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ իրա՛ւ
կեանքը մեռեր է: Չարութեան և բռնութեան
ողիներէն հալածական ցեղը Ազատութեան իր
կայանը չհասած իրա՛ւ մեռաւ:

— Այո՛ ,

Ի՛նչ կըսես, չա՛ր, ազգ մը կը մեռնի՞, յոյսով
ու հուատքով դէպի իր ապագան նկրտող ազգ
մը դեռ անոր չհասած կը մեռնի՞: Հեղեղներու
ու փոթորիկներու մէջէն անվեհեր, աստուածա-
յին կորովով սերմանող ազգը դեռ հունձքը չքա-
ղած իրա՛ւ մեռաւ:

— Այո՛ ,

Գեհէն մը բռնկի բերանդ, ա՛նգութ, աշ-
խարհ մըն էինք մենք, անթիւ, անհամար քա-
ղաքներու և գիւղերու մէջ սփռուած ժողովուրդ
մըն էինք մենք. հոյաչէն դպրոցներ, եկեղեցիներ,
բաղմադարեան վանքեր ունէինք. ընդարձակ
վաճառատուններ, պատկառելի արհեստանոցներ,
շուկաներ և գործարաններ ունէինք: Անհամար

պարտէզներ, արտեր, այգիներ, անթիւ հօտ ու
տուար անէինք, կորանք, վերջացանք :

— Այո՛ .

Զիտ մի՛ դայրացներ, երկինքի շանթը դըլ-
խուղ պայթեցնել մի՛ տար : Երգիքներէն ծուխ
չի՞ բարձրանար, թանիրներուն և փուռերուն մէջ
կրակ. չի՞ վառիր, հաց չե՞ն եփեր, կերակուր չե՞ն
եփեր :

— Ո՛չ .

Ճշմարտութիւնը ըսէ չա՛ր, աստուն կոնուխ
եկեղեցիներուն զանգակները չե՞ն զարներ. հարս
ու աղջիկ աղբիւր և մայրեր եկեղեցի չե՞ն եր-
թար : Եկեղեցիին մէջ շարական չե՞ն երգեր, քա-
հանաներ երկրպագելով սաղմոս չե՞ն հեծեծեր,
ժողովուրդը երկիւղած չի՞ աղօթեր :

— Ո՛չ .

Ո՛չ ասուններուն մէջ ոչ ալ դուրսը մարդ չկայ :
Փողոցներուն ու ծառուղիներուն մէջ ո՛չ աղջիկ
ոչ աղայ, ո՛չ ձայն ոչ ձուռ, ուլիկ մը անդամ չը
բրչար : Արտերը քաղող ու հնձող ալ չկան, ոչ
ալ անոնց հաց ստանող : Դպրոցներուն մէջ վար-
ժապետ ու աշակերտ ալ չկան :

Այո՛ .

Տօնական օրերուն վառքերու ճամբաներուն
վրայ ուխտաւորնե՞ր ալ չկան :

Այո՛ ,

— Ուրեմն ոչի՛նչ, ոչի՛նչ : Ուրեմն հայ ցեղը
ամբողջովին և հիմնովին իր ծեր, երիտասարդ,
մանուկ սերունդներուն մէջ խեղդուած, սպան-

նուած, տարագրուած է. հա՛, հրէ՛չ : Ուրեմն բան
մը չե՞ մնացեր. այդ անհուն աշխարհը պարպուեր,
քանդուեր աւերակուե՞ր է հիմնալատակ ուրեմն :

Ըսէ՛ հայ բարեկամս, քո՛յրս, եղբայրս,
ըսէ : Հայրենիքը երբ այդպէս խուժդուժօրէն կը
սպաննուէր ու կը գերեզմանանար վերը արև
կա՞ր .

— Երկինք չնայեցայ :

1946 .

ԴՐՈՒԺԱՆԸ

Հաւատա՛ իրեն .

Բազէն քեզի չպիտի հասնի .

Վիրաւորուեցար , ալ թեւերուդ ուժը ջը-
լատուած ,

Թռիչքդ պարտասած .

Հալածող Բազէին դէմ՝ քեզ պաշտպանելու
կուգայ .

Հաւատա՛ իրեն .

«Քեզ պիտի ազատեմ»

Անկեղծ է , մի՛ կասկածիր .

Մի՛ կասկածիր , իմ վիրաւոր կաքաւս , իմ
հոգիս , իմ սիրտս , քո՛յր :

Մի՛ կասկածիր , հաւատա՛ իրեն .

Անունը մի՛ հարցնէր .

Ազատութիւն կ'աղաղակէ

Արդարութիւն պողալէն բերնին փրփուր կա-
պեր է :

«Պատուիս վրայ կ'երգուննում» .

Զըլլայ որ թերահաւատիս , քո՛յր .

«Վէճքերդ պիտի դարմանեմ»

Ի՞նչ ազնիւ , ի՞նչ վեհոգի .

Յուզուէ՛ , քո՛յր .

«Վանդակի մէջ պիտի չպահեմ քեզի , ազա-

տօրէն թռիչք պիտի առնես պիտի թռի՛ս , սարն
ի վեր , լեռն ի վե՛ր» :

Խանդավառուէ՛ , հրճուանքէդ ու գինովու-
թենէդ քրտնէ՛ , քո՛յր :

Մոլեգլին խնդութեան արցունքներ , առատօ-
րէն և յորդօրէն

Հոսեցո՛ւր , քո՛յր ,

Քո՛յր , քո՛յր , քո՛յր .

Այի մը անէծք ինծի .

Աչքերդ գոցէ՛ կառույդ դարկ քարին , վա՛խ
իմ անբախտ կաքաւս , իմ հայրենի վիրաւոր թըռչ-
նիկս :

«Ես վատ մըն եմ և ստորին խարերայ մը .
Ես քեզ սրտալու կուգամ» :

1919 .

ՆՈՐԱԾԻՆԸ

Կատգեր ու ջղախոտեր էր մոխր, արեւին
երգութեամբ թշնամին, կեանքին դէմ որ՝ աչն օրը՝
իր բիւրազան ձեւերուն մէջ հագուեր, պճնուեր՝
գլխացն էր ի լեր արեւին, անոր՝ չարին վհուկ-
ներէն պարպուած երկնքին վրայ՝ յաղթական
մուտքն էր տօներ :

Վաղահաս էր դեռ աչս տօնը . Արեւին տօնը :
Չարը զայրացաւ Հարաւէն, հիւսիսէն, իր
հով թեւերով զանգուած զանգուած ամպեր բերաւ,
կուտակեց իրարու վրայ, շինեց անավիթխար, ար-
ձեւ, անձոռնի բան մը, կենդանի ամպեղէն հրէշ մը :

Որոտումով մը որ պիտի սահմակեցնէր ու ա-
նոր ետեւէն շանթերու տարափ մը՝ պիտի հրդե-
հէր ու մոխրի վերածէր ամէն, ամէն ինչ, տուն,
արտ, պարտեզ, անտառ, լեռ ու դաշտ, ուր որ,
կեանք մը կար պահուըտած, շունչ մը կար թաք-
նուած : Ու հրէշը իր կատաղութեան անաւորու-
թիւնը որոտաց ու զայրոյթին կրակը շանթեց :

Դօդօշ մը իր քալած միջոցին կանգ չառաւ
և բոյս մը իր ծղօտը չկրէր : Կը հեզնուէր .
ցատումն ու ժղեղնութիւնը իրենց գազաթնակէ-
տին հասան, որոտումը աւելի գզրգզալին ու շան-

թերը աւելի ու աւելի արհաւիրաց... կրկնա-
պատկեց ու քառապատկեց . կաղնի մը վիրաւոր-
ուեցաւ ու անտառը մնաց անտարբեր : Կեանքը
նորէն զինքը կը հեզնէր... իր ցատումն ա՛լ ան-
սահման էր . գալարուեցաւ, վերջին ճիգերը հա-
ւաքեց, վերջին պրկում մը բրաւ : Տարողութե-
նէն վեր, գերիվեր պրկում մըն էր ու ազիքները
պայթեցան : Անէութեան չափաւոր սրանդու-
թենէն ամբողջովին լուծեց զինքը, հեղուկ բրաւ
ու թափեց վար : Վարը տնկէ հեղեղներ կազմեց
բայց . գիտակցութիւն ու գօրութիւն տուաւ անոնց
ու ցրուեց ամէն դի, աշխարհի չորս ծայրերուն
վրայ :

Ի՞նչ կ'ուզէին աչս լպրծուն գիւհահարները :
Տուները կը հրմշակէին, անոնց հիմերուն տակ կը
մանէին . լեռներուն կողերը կը քերէին, անոնց
ոյծքերուն մէջ կը խուժէին . դաշտերը կը պեղէին,
բոյսերուն դէպք արմատները կը մխրձուէին . ան-
տառները կը զիկզակէին, կաղնիներուն բունները
կը ծեծէին :

Երկիրը իր կեանքոտ մասին մէջ վերցնել և
հեռուն ծովերը տանիլ նետել էր նպատակնին :

Տապալեցան անհաստատ տուները, արմատա-
խիլ եղան ու քշուեցան դեռածիլ բոյսերը, ան-
կար դօդօշները :

Իրենց վրայ ծանրաբեռնուած կաղնիներով
հպարտ ու զիրենք վէսօրէն հեզնող հսկաներ կա-
յին, լեռներ : Անէութեան Չափաւոր ուզեց
և հեղեղները դաշտերէն ու ծովաներէն վազեցին

իջան դէպի ձորերը, լեռներուն հիմունքը քան-
դելու, լեռները գլխիվայր տապալելու համար:

Առաւօտեան դէմ արեւը կը ծագէր...

Ձորերուն երկայնքը ուր հեղեղը անցեր էր,
անթիւ ծիւրեր, բողբոջներ կային արմատախիւ-
ծառեր՝ ճղակոտոր. կաղնիներ՝ զգետնուած. տու-
ներ՝ փլած, կործանած. խեղճ որդեր, թշուառա-
կան դօղօշներ՝ մեռած, անկենդան:

Ձէր վախցած, այն լեռներէն մէկուն կողին
վրայ, գիւղ մը փակեր էր. հեղեղ մը իր առաջին
կատաղութիւնը, անհեղօրէն խուժանախան ու բար-
բարոս, պայթեցուց գլխուն. իր ամբողջ տունե-
րով, մէջիններով միասին, իրենց հիմունքներէն
վերցուց, քշեց ու տարաւ:

Միայն տուն մը մնացեր էր, ամենէն հեռա-
ւոր ծայրը գիւղին. պզտիկ անալ մը, հաստա-
տուն հիմերով, պատերը հեղեղը լղեր էր բայց
չէր կրցիր հիմնայատակ կործանել:

Այդ մէկուսի տունին մէջ կին մը կար որուն
երկունքի ցաւը բռներ էր այդ օրը և կը գալար-
ուէր:

Գիշերը չանցած՝ դաւալը ծնաւ:

Անբախտութիւնն ու արհաւիրքը դեռ այն-
քան մտերիմ եղբայրակցած չէին իրարու յոյսին
դէմ որ մօր մը արգանդէն կը ծնէր:

Տեսաւ մայրը ու չհաւատաց: Իր ցաւին
թանձրամած աղջամուղջին մէջ ասուպի մը պէս
երեւցաւ ան կամ ոչ: Իր մանկիկը... արդէն իսկ
ձայնը կորեցաւ: Այո՛, ասուպ մը:

Մայրը լացաւ:

Մանկիկին ձեռքերը կարկամեցան աչքերը
գոցուեցան:

Մեռաւ:

Ո՛չ, ո՛չ:

Երկաթէ մատներով անէութիւնը, իր գիշերա-
գոյն կերպարանքին մէջ ժօտեցաւ մանկիկին,
մազ մնացեր էր, ճանկերը կը հպէին... յանկարծ,
յանկարծ, բուռ մը մշուշ եղաւ, ցնդեցաւ:

Արեւը կը ծագէր...

Իր բիւրապատիկ անսահման հրճուանքէն
մայրը թռիչք մը եղաւ, կարծիր, կապոյտ, նարնջ-
ջադոյն թռիչք մը՝ ու թռաւ, երբ տեսաւ որ
այն արեւին անուշ, ջերմին ճառագայթներուն
տակ, ո՛վ Աստուած, թաթիկները երկարելով՝
մանկիկը յուսալիցօրէն աչքերը կը բանար...

1916.

ԵՐԲ ՄԵՌԱԾ Է. ԱԻՎՂ

Մայրիկիս Յիշատակին

Մի՛ մեռնիր ապրէ՛, մայր. այն անցած անուշ օրերը քեզի հետ վերադառնա՛ն պիտի ապրինք. որոշեցի: Առտուն ելի՛ր պիտի բռնա պիտի ելլեմ. անկողինները պիտի վերցնես դուն՝ մինչեւ որ ես ալ հագուեմ ու լուացուիմ: Ներստուն պիտի երթաս, ետեւէդ պիտի գամ. սեր պիտի ուզեմ, կրտաւոր պիտի վերցնես, մեծ եղբայրնին եմ սերին մեծ բաժինը պիտի տաս ինծի. չկշտանամ՝ քիչ մըն ալ մածուն պիտի ուզեմ, պիտի չմերժես, տաս պիտի և շուտ կեր, աղբարներդ չտեսնան, պիտի բռնա նորէն կէսօր, իրիւր ճաշի պիտի նրստինք, ապուր ըլլայ հաց պիտի փշրես մէջը՝ և «չնորհքով կերէք, վրանիդ չթափէք» պատուէրը պիտի բռնա նորէն դգալը բերանդ տանիլդ ես պիտի տեսնեմ, մայր: Այծերը կթելդ, կաթը քամելդ և կաթը տանին մէջ լեցնելդ ու կրակին վրայ դնելով պիտի տեսնեմ: Կաթին փրփուրը նորէն ինծի պիտի տաս և սանին տակն ալ պիտի թողուս որ քերեմ, մայր: Շաբաթ օրերը թոնիր պիտի վառես, թոնիրը խառնելդ, ծուխէն աչքերուդ արց-

նոտիլը պիտի տեսնեմ: Հաց եփելու պիտի նստիս ծարաւնս՝ «գնա աղբիւրէն պաղ ջուր մը բեր, Արթինս, դառ» — Ամէն հեղ ես երթամ, հեղ մըն ալ Սեղբակին բռն: — Իմ սիրական ձագ՝ դուն ես, քեզի կրտեմ: Բռնա պիտի, հնազանդիմ, աղբիւրէն ջուր բերեմ խմես, «Ջրին պէս էրկան արեւ ըլլաս, դառ» պիտի բռնա և փարչը ինծի վերադարձնելդ պիտի տեսնեմ նորէն, մայր: Կիրակի առտուն եկեղեցին զանգակը դարնէ քնացած ըլլանք. «Արթինս, Սեղբակս, ելէք, ժամուն դանդը՝ երբ է դարկել է, բռնա, չլսելու գանք, երկրորդեւս պիտի: Եկեղեցին վերնատունը, ձեռքդ ձակտիդ տանելդ, խաչ հանելդ պիտի տեսնեմ: Ժամէն տուն վերադարձնուս՝ «ինչ պիտի ուտենք մայրիկ» — «ճաշ, ձագերս» բռնա պիտի և ուտելու նստինք, իւրը ճաշին մէջ դգալ դգալ կաթեյնելդ պիտի տեսնեմ: Ամէն օր, կուծն ու պարօշը ձեռքը՝ աղբիւր երթալդ ու դառնալդ պիտի տեսնեմ անպատճառ, մայր: Արտը հասունանայ, առտուն կանուխ պիտի ելլենք, մանգաղները պիտի առնենք արտ պիտի երթանք — ճամբան դուլպադ պիտի հիւսնա նորէն — քաղելու սկսինք, քրտնիս «օֆ» պիտի բռնա, սփածանելիիդ քղանցքով ձակտիդ քրտնը պիտի սրբես: Ես ձակտէդ վար երեսներուդ վրայ քրտինքին կաթիլ կաթիլ ծորիլը պիտի տեսնեմ: Իրիկունը արտէն տուն վերադառնանք այն երանութիւնով որ քուկինդ էր այն երանութեամբ դուռը պիտի բանաս, ներս պիտի մտնես, ես ալ ետեւէդ . . . :

Հալէպ քաղաքը հոգեւարքի մէջ ես . . . գուն

մա՛յր , Հալէ՞պ : Մա՛յր դուն հոգեւարքի մէջ :
Շանթե՛ր , շանթե՛ր :

Մի՛ , մի՛ մեռնիր , հոգեւարքիդ վերջին շունչը
բռնէ՛ , մի՛ մեռնիր , սպասէ՛ ինծի . սպասէ՛ մինչեւ
հասնիմ քեզի , թեւ մը արծիւէն թափ մը մորիկէն
կ'առնեմ շո՛ւտ , շո՛ւտ , կուգամ , արծիւի թեւով ,
մորիկի թա՛փով կո՛ւգամ , մա՛յր , քարերը կը սեղ-
մեմ , անոնց հոգիէն կեանք կը հանեմ , կուտամ
քեզի , չեմ թողուր որ դուն մեռնիս . մեռնիս ,
սառ մը պիտի թանձրանայ սրտիս վրայ , աչնպի-
սի սառ մը զոր տաճնեակ արեւներ չպիտի կրնան
հալեցնել իրենց կրակէ բոլոր զօրութիւնով ալ դան
նստին վրան : Մի՛ մեռնիր , մա՛յր , հոգեւարքիդ
վերջին շունչը բռնէ , մի՛ մեռնիր մինչեւ հասնիմ
քեզի : Առանց քեզի ես չեմ տեսներ , մա՛յր , ոչ
հայրենիք , ոչ արեւ , ոչ Աստուած :

Անտաճմանելի , անօրակելի , անբացատրելի
բան մը պիտի ըլլայ բայց , քեզ տեսնել . . . տիե-
զերքը մէկ անգամէն երկու ձեռքով լնդգրկել
պիտի նշանակէր սա :

Աստուած մեռցո՛ւր մայրս , եթէ ոչ մեծ կ'ըլ-
լամ , կ'երգնում մօրս անունով որ հրճուանքովս
մեծ կըլլամ քեզմէ . զաչն ողջ տեսնելու երանու-
թիւնս քու աստուածային երանութիւններուն ա-
մենէն անպատու մը պիտի գերազանցէ :

Ինծմէ առաջ ինչպէ՞ս ալ գիտցար տաիկա ու
մեռցուցիր մայրս . անհոգի՛ Աստուած , նախանձո՛տ
Աստուած :

Աստուած ես , չես ներեր որ քեզմէ աւելի մեծ
հրճուանք մը զգացող ըլլայ :

Բայց դուն , Աստուած , ես՝ հիւլէդ . . . մեղքը
քեզի , անմեղ հրճուանք մը դուն ներեցիր հիւլէիդ ,
հիւլէդ , անգուլթ նախանձդ կը ներէ՛ քեզի ,
Աստուած :

1917

ՎԵՐՋԱԿԵՏ

Քոյրիկիս Յիշատակին:

Հաղայ, Տ. Խաչ. Քննյ. Պոլիկեանի.

Հայր, բոլոր պարագաներս մեռեր են, միայն
քոյրս մնացեր է. անունը Մաղիկ է, հող, եկեղեցին
կը գտնուի. կը պաղատիմ ձեզի հոգացէք ու խը-
նամեցէք զինքը:

— Քոյրդ, ծաղիկը մեռաւ, սիրելիս:

Մեռաւ...

Այ ինչ որ ընես զուր է: Զուր է, մի՛ յոգնիր,
անդունդին վրայ ծռող երկիրը մի՛ բռներ եւ գահա-
վիժող երկինքը մի՛ կեցներ: Սեւ ամպերը թող
գան, խաւարամած գիշերն ալ թող գայ, զուր անդը
մի՛ յոգնիր, ամպերը մի՛ հեռացներ երկինքը վճիռ
ու կապոյտ մի՛ ըներ: Մի՛ փարատեր, կը պժգամ
լոյսէն. խաւարամած գիշերը մի՛ փարատեր առա-
ւօտը մի՛ բերեր. չե՛մ ուզեր: Խորշակը թող գայ,
քառսն ալ ետեւէն. զուր է, նորածիլ կանաչներով
գաշտ ու արօտ մի՛ ծածկեր մարդը գետնին վրայ
կանգուն մի՛ պահեր: Մի՛ յոգնիր, մի՛ յոգնեցներ
թռչունները բոյներէն մի՛ հաներ երգել մի՛ տար:

ակունքներէն աղբիւրներ մի՛ բխեցներ առուններն
ի վար վազցնել մի՛ տար:

Սնէութիւն.

Գոցէ՛ք, երթաք բարով:

Գոցէ՛, գոցէ՛, գոցէ՛.

Արքայութիւնդ ալ, դժոխքդ ալ.

Ո՛չ արքայութիւնդ ո՛չ դժոխքդ.

Կը չնչեմ ե.

Անո՛ւնդ ալ.

Կուզես լաց.

Կուզես մեռիր.

Աստուծո՛ւմ, դքեղ ալ չե՛մ ճանչնար:

1917

ՎԱԶԵՑԻ...

Մայիսեան ասն գեղեցիկ օրը ջերմիկ արև մը կար, կուրծքս բացի իր դիմաց: Յուրա պաղ մը կը հեւար կուրծքիս տակը, սրտիս մէջ. կ'ուզէի տաքցնել զինքը, չտաքցաւ, որբուկի պէս կը մը սէր նորէն: Այն արեւին դիմաց սիրտս կը մսէր:

Այն օրը հասկցայ որ սրտիս արեւը քու սէրն է, իմ անուշիկս, ու վաղեցի քեզի, հայրենական տունս:

Մայիսեան ասն գեղեցիկ օրը ծաղիկներէն մեղր կը ծորէր, լեղիութիւն էի ամբողջ, փորձ ըրի, մօտեցուցի շրթունքներս ծաղիկին. անուշ մեղրէն կաթիլ մըն ալ ինծի. բնաւ. անգո՛ւլթ:

Այն օրը հասկցայ որ միակ քաղցրիկ մեղրը քու շրթունքներուդ մեղրը՝ ես ո՛ւր կը փնտռեմ զինքը:

Ու վաղեցի քեզի, իմ պաշտելիս:

Մայիսեան ասն գեղեցիկ օրը դաշտերու երկայնքը կաթի փրփուրի պէս հրճուանքը առեր կայներ էր, որդն անդամ խանդոտած՝ թեւեր հազած կը թռէր: Թռիչ մըն ալ ես չփորձէի. բացի թեւերս, չոր փայտի պէս մնացին անշարժ:

Այն օրը հասկցայ որ հողիւս թեւերուն թռիչ տուողը դո՛ւն ես միայն իմ սիրականս: Ու վաղեցի քեզի:

Մայիսեան ասն գեղեցիկ գիշերը աստղիկներու աչքերէն ժպտա կը կաթէր, պտիկ մըն ալ իմ աչքերուս մէջ, ինչ կ'ըլլայ, բացի արտեւաններս. ցօղիկ մը անգամ չկաթեցաւ:

Հասկցայ, հասկցայ, հրեշտակս, որ քուկինէն զատ աշխարհի մէջ ո՛չ մէկ աչք ժպտա չպիտի կաթեցներ աչքերուս մէջ: Հայրենի տունիս մէջ չէի բեւալով վաղեցի հոն:

Չկայ... չկայ իմ սիրելի հովիկս չկայ, մի՛ նայիր: Ուրուրդ եղէք, կ'ուզէք սննեակները, թոնրատունը, գետնին տակերը նայեցէք: Կ'ուզէք ժուկ եղէք, անկիւնները, ամենայնտին խորշերն ալ նայեցէք: Սարդ եղէք, առաստաղին վրայ բաց մի՛ ձգէք, նայեցէք: Վայրի խոտ ու փուշ եղէք, տանիքին վրան ալ նայեցէք, չկայ: Գայլ ու աղուէս եղէք, չորս աչքերով գիշեր ցերեկ նայեցէք ու նայեցէք: Չկայ, ինձմէ զատ ալ մէկը չկայ:

— Միանձ, միանձ.

Ո՞ր անկիւնէն կուգայ ձայնդ, ինչ է կատու.

Մի՛նակս չեմ դո՛ւն ալ կաս.

Բայց միայն քեզմով ի՛նչ կ'ըլլայ:

1947

ՇՐՋՈՒԱԾ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԵ ՄԷՋ

Ճշմարտութիւն, ո՞ւր փնտռեմ՝ քեզ հիմա՝
վե՛րը թէ՛ վարը, հիմա որ վերը երկիրն է և վա-
րը երկինքը, մեր գլխուն վրայ երկիրն է բարձ-
րացած իր ապառաժներով, գետերով, ուկկիա-
նոսներով և մեր ոտքերուն տակ երկինքն է փրո-
ւած իր Աստղերով, իր Արեւով և Աստուածով։
Ո՞ւր փնտռեմ՝ քեզ, ճշմարտութիւն, ոտքերուս
տակ թէ՛ գլխուս վրայ, յաղթական երկրի՛ն թէ՛
պարտուած երկնքին մէջ. բարձրագիւր ապառաժ-
ներուն, գետերուն, ուկկիանոսներո՞ւն թէ՛՝ զգետ-
նուած Աստղերուն, Արեւուն և Աստծուն մէջ։
Երբ աշխարհ չըջուած չէր, քեզ կը փնտռէի եր-
կինքը, Խորհուրդին և Յաւիտենականութեան
այս Մեծ Գրքին, մէջ։ Անոր ատենդածաւալ էջե-
րուն մէջէն քու խուզարկումը, ճշմարտութիւն,
հոգիս կը լեցնէր փառքով ու անհուն հրճուան-
քով որովհետեւ ան կը տանէր, կը կապէր հոգիս
յաղթական Արեւուն, յաղթական Աստղերուն,
յաղթական Աստծուն։

Հիմա երկինքը մեր ոտքերուն տակ, յաւի-

տենականութեան և խորհուրդին այս մեծ գիրքը.
հիմա մեր գարշապարներուն տակ կը արորուի
ինչպէս անկենդան մագաղաթ մը։ Նորէ՞ն հոն.
քու խուզարկումը այն ատեն դառն է և սպան-
նիչ, կը տարկացնէ ու կը տարնացնէ որովհետեւ.
հոգին փառքով ու հրճուանքով լեցնելու տեղ՝
նուաստութեամբ ու ամօթալի տկարութեամբ կը
բեռնաւորէ ու կ'ընճկէ։ Որովհետեւ ճշմարտու-
թիւն, քու խուզարկումը զգեսնուած տիեզերա-
կան մեծ գրքին մէջէն, հոգիս կը տանի կը կապէ
պարտուած Աստղերուն, պարտուած Արեւուն,
պարտուած Աստծուն։

Ես, յաղթական կուգեմ ապրիլ. տկարու-
թիւնը կատեմ, հոգիս խորչելով կը խորչի տկա-
րութենէն։ Քեզ, ճշմարտութիւն, երկրին մէջէն
պիտի փնտռեմ։ Դուն երկնային բնիկ մը...

Ուրեմն չեմ ուզեր քեզ, գնա՛՝ ճակատագիրդ
կապէ տոհմիդ։ Բնավայրիդ մէջէն քու խուզար-
կումը, ցեխի պէս, քուրջի պէս արորել պիտի
տար. երբե՛ք, երբե՛ք չեմ ուզեր, գնա՛, հեռա-
ցիր. բոլոր սրտովս կ'ըսեմ. հեռո՛ւ ինձմէ, ես
քեզ չեմ ուզեր. հեռո՛ւ ինձմէ, ճշմարտութիւն։
Ես կուգեմ յաղթական ապրիլ, ես կ'ուգեմ անո-
ղո՛ք և անարկու ապրիլ. ես կուգեմ՝ բռնաւոր,
կատաղի, միւլեզին և զարհուրելի ապրիլ. հո՛ն,
վե՛րն է անողոքը և անարկուն, հո՛ն է բռնու-
թիւնը, արգելք ու դիմադրութիւն խորտակող և
սաճարձակ խոյացող կատաղութիւնը հո՛ն է. հո՛ն
է անեղ ու անսահման մոլեգնութիւնը. հսկայա-
կան վիշապի նման ծառացող և աշխարհներու

սպառնացող Զարհուրանքը հո՛ն է, ապառաժնե-
ներուն մէջ, գետերուն մէջ, ուկիւնսոսներուն մէջ:

Ես յաղթական կ'ուզեմ ապրիլ. անողոք և
անարկու կուզեմ ապրիլ: Հեռո՛ւ, ճշմարտութիւն.
Ես կուզեմ հոգիս կապել յաղթական Ապառա-
ժին, յաղթական Գետին, յաղթական Ուկիւնին:

1916

Վ ր է ժ Ը

Հօրս փշրուած գա՛նկն է աղ.

— Այո՛.

Տո՛ւր: Աչքերը փոքրուած դէմքերը եղբայրնե-
րուս դէմքերն են, այո՞. տո՛ւր:

Խոշանդուած սիրտը մօրս սի՛րան է.

— Այո՛.

Տո՛ւր. քրոջս փրցուած թեւն ալ տուր: Այդ
ալ, կնոջս յօշոտուած ստինքն ալ տուր:

Սպասէ՛, սպասէ՛.

Փշրուած գա՛նկ, հա՛յր, պարտականութիւն-
ներս կատարեր եմ, չըսի՛ր. չեմ կերած զաւակնե-
րուս կերցուցեր եմ. ոտքի ելեր են, արիւն քր-
տինք մտեր, աշխատեր զիրենք դպրոց տուեր եմ.
օր մը, թոշակի համար վարժապետի երես չեմ
դարձուցած. չըսի՛ր կինս հարսնութենէն ոտքը կօ-
շիկ մէջքը շալ է ունեցեր. մէկ ուզեր է, երկուք
բերեր եմ, տունը ամաններով լեցուցեր է: Ամէն
տարի, իւզն ու շաքարը, բուրդն ու բամպակը,
թանն ու թացանը ճար ճարակ ըրեր ժամանակին
պատրաստ ըրեր եմ. օր մը օրանց ալ խռով չեմ
կեցած հետը, անկողին բաժնած չեմ, չըսի՛ր:

Չըսիր, երբ բռնութիւնն բանեցուցեր եմ, իմ կարգին երբ չեմ սպասեր անանկ չեմ ջրեր արատ փոխ ցորենն ու փոխ դրամ երբ առեր ու վերադարձուցած չեմ. ուրիշին թուժբին երբ մօտեցուցեր եմ եզներս. անիրաւութիւնն երբ ըրեր սահմանէն անդին չեղիր եմ արօրս :

Խոշտանգուած սիրտ, մայր, զաւակներուս վերայ եթէ օր մը հոգիս չէ տրտիւած, ըսէ՛ք. եթէ անօթի եղեր են հաց ուղեր են չեմ առեր, ըսէ՛ք. հիւանդ եղեր են, եթէ պահիկ մը իրենց քովէն հեռացեր եմ երկինքը թող վրաս փլի: Չեմ եփեր, չեմ կարեր, չեմ լողցուցեր, օրը երկու անգամ առնիս ներսն ու դուրսը չեմ աւելեր, Ս Աստուածածինը վկայ, եթէ կը կասկածիք գացէք, հարցուցէք. չըսիր մայր:

Փորուած աչքեր, իմ անբախտ եղբայրներ, դպրոց կ'երթանք չըսի՛ք:

Փրցուած թեւ, քոյր, մայրիկը ել ըսէ, կելլեմ, քնացիր ըսէ, կը քնանամ, ես մեռնիլ չեմ գիտեր չըսիր:

Յօշոտուած ստինք, հա՛րս, վերը Աստուած, վարը կեսուրս, պատիւս չեմ սեւցուցած, օր մը այր մարդու ծուռ աչքով չեմ նայած. կեսուրիս ու կեսրարիս հնազանդ և ամուսինիս ըրած ուխտիս հաւատարիմ՝ պատուիս վրայ, արեւիս վրայ կ'երդուրննամ չըսիր:

.

Եղբայրութեան մատեանը մի ցցներ ինծի, Աստուած. անոր ընթերցումը ըսիր որ մարդը քեզիպէս կ'ընէ, չեմ ուզեր, աստուածութիւնդ ալ

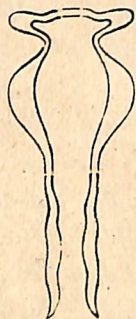
չեմ ուզեր, Աստուած: Ներողամտութիւնը որ ձեռքի մը պէս զայն կը բանար, կը նետեմ: Հեռու հեռու ինծմէ ներողամտութիւնը, յուսախաբութեան գործիք, պատրանքի բանալի: Դեռ երէկ, նուիրական սրբութիւն մը կը հաւատայի, հոգիիս մէջ կը պահէի, անիծեալ յուսման, հիմա ոտքերուս տակ կը տրորեմ գինքը: Ալ եղբայրութեան մատեանը ինծի համար գոց գիրք մըն է, անպէտ ու անիմաստ: Ներողամտութեամբ դեռ բաց, անոր ընթերցումը՝ մտիկ ըրէ՛ Աստուած մեղադրանք է որ կրնեմ— իջեցուց վար մինչեւ որդը և անկէ ալ թշուառական ըրաւ զիս. չփնտոեցին որդը փրնտընեցին զիս, ինչո՞ւ համար, աչքովդ տեսար դուն, Աստուած:

Եղբայրութեան մատեանը մի ցցներ ինծի. տաժանագին համբերութեամբ և անյուսահատ յամուութեամբ կարգացի զայն և զրկանքս գտայ, ցաւս ու տանջանքս, մա՛հս գտայ: Սէրը... գրութութիւնը... ո՛չ, ո՛չ, անոնց սիրոյն, քու սիրոյն, կեանքս հանապազօրեայ պատարագ մ'եղաւ հալեցաւ. սպառեցաւ: Յետին մնացորդ մը մնաց անկէ. այդ մնացորդով ալ կըսպաննեմ ես զանոնք. կսպաննեմ քեզ, Աստուած:

Ստութեան դաշտին պէս հարթ ու տափարակ է ճամբադ, թռի՛ր հիմա, ի՛ժ, անդունդներ կային ուր թաւալգոր պիտի գահավիժէիր, չկա՛ն, չկա՛ն անդունդներ ալ չկան: Աստուած, Գիթութիւն, Անհիշատութիւն, Սէր, իրենց դիակներով ու մոխիրներով լեցուցին զանոնք. անոնց դիակներուն

ու մոխիրներուն վրայէն՝ իմ ջարդուած ոսկորներու
լուս և փրցուած միտերուս իժը, սողա՛ հիմա,
խուժէ՛ մրրկավար, աչքերուդ արիւնամոլի կըտ-
ղանքը և ակռաներուդ վրէժխնդիր կիրքը ո՛ւր որ
կ'առաջնորդեն քեզ:

1916

ԴՈՒՆ ՎԵՐԸ. ԵՍ ՎԱՐԸ

Ինչպէս կուզես, այնպէս դատէ, դատաստանիդ
չեմ խառնուիր, Աստուա՛ծ: Աշխարհներուդ մէջ
ամենէն ապիրատը, որ մոռցած քեզ և նպատակը
որուն համար ստեղծեցիր զինք, անբարտաւան յա-
ւակնութեամբ ինքզինքը տէր ու աստուած հռչա-
կեր՝ գձուձ ու ետսէր ալ նպատակ մը ընտրեր՝
սուեր կը քալէ:

Յուսախարութիւնդ դառն է և վիշտդ ազէ-
կըտուր, Աստուա՛ծ:

Աշխարհներուն ամենէն գեղեցիկը ըրիր, ամե-
նէն գեղեցիկ արեւը փայլեցուցիր վրան, մըթ-
նոլորտներուն ամենէն հրաշալին պարգեւեցիր, ջը-
րերուն ամենէն անուշը բաշխեցիր իր աղբիւրնե-
րուն և գետերուն:

Ու հիմա, բոլոր աշխարհներուդ մէջ՝ որոնց
շատ շատերուն դեռ անծանօթ է արեւը, աղբիւ-
րին գլգլանքը կ'անգիտանան և մթնոլորտին քաղցր
հեշտանքը, և սակայն չչեղեցան նպատակէն զոր
սահմանեցիր իրենց համար ախեղերական համբաւին
մէջ, ինքը միայն մեղաւոր... սրտմտեցուցիչ...
ինքը մինակ դատաստանի տակ...:

Սրտմտութիւնդ բանաւոր է և դատաստանդ
արդար, Աստուած :

Քուկինին պէս իմ յուսախաբութիւնս ալ դա-
ռն է և վիշտս աղէկատւր . Ի՞մ ալ սրտմտու-
թիւնս քուկինին պէս բանաւոր է և արդար, Աս-
տուած, ու դատաստանս ալ . . . վրիժարոյր . . .

Քայց ինչո՞ւ, Աստուած .

Դուն վերը, երկնքի մէջ երկրին դատաստա-
նը կ'ընեմ .

Ես ալ վարը, երկրի մէջ թուրքին դատաս-
տանը կ'ընեմ :

Ես քու դատաստանիդ չեմ խառնուիր, դուն
ալ իմ դատաստանին մի խառնուիր :

1917

ԵՅԷ ՀԱՒԱՏԻՍ ՁԵԼԼԱՐ

Նուէր խնայարար զսասխարակիս Շ. Ռ. Պէրի
Փեփրոնէ Տէրմանուէլեան, քոյր,

Գիւղէն եկաք, ճամբուն վրայ, Բալուի մօտ
Սիրավարդս ինքզինքը գեար նետեց : Ջրերը
պիտի ցամքէին, հաւատա, քոյր, թռչունները
մէկ անգամէն պիտի լռէին, մողէղ մը իր բոյնին
մէջ չպիտի խլրտար, ո՛չ բոյր, ո՛չ գոյն . ծառ,
ծաղիկ, ամենն ալ դաշկահար . հովերուն հետ ի-
րեկոյ հծծիւնն ալ պիտի մեռնէր :

Եկաք Պախրմատէն, ձորի մը մէջ, հայրս
նահատակուեցա՞ւ :

Քարերը կտոր կտոր պիտի ըլլային, ժայռերը
պիտի աղաղակէին, լեռները իրենց հիմերուն
մէջ պիտի սարսէին, անտառները պիտի բռնկէին,
երկինք ու երկիր իրարու վրայ պիտի կործանէին :

Քաղաքի մը մէջ իրարու ետեւէ եղբայրներս
մեռա՞ն :

Հաւատա՛, քոյր, երկու ձեռքերս երկինք
կը նետէի, կը քաշէի, վար կը բերէի երկինքը,
ժայռերուն կը զարնէի, ջարդու փշուր կ'ընէի :

Ամենէն վերջ, Հալէպի մէջ, կսկիծէն ու
թշուառութենէն մայրս մեռա՞ւ : Ապառաժներ

կ'առնէի, Աստուծոյ սրտին կը նետէի, իր գլխով թիւնը եօթը կտոր կընէի. հաւատա՛, քո՛յր:

Եթէ Սիրավարդս մեռցուցին և ուղեցի որ ջրերը չկտրին, նորէն դարձ ընեն մարգերուն չուրջը, նորէն համբոյր տան ու համբոյր առնեն դալարիքներէն: Աղբիւրները չցամքին, գլխան դարձեալ, նորէն ձայն տան ուլին ու այծին, գառնուկին ու ոչխարին: Թռչունները չլռեն, իրենց մեղրածոր հագագներով նորէն բանաստեղծեն, հրճուեցընեն ու ոգեւորեն արտն ու արօտը, դաշտն ու պուրակը: Մողէգները քարերու վրայ նորէն սողոսկին: Ծառ, ծաղիկ, թուփ ու կանաչ պահեն իրենց բոյրն ու գոյնը, նորէն չքուին ու սանաթուին և ա՛խը քաշեն հովերուն: Եթէ ուղեցի որ հովերը լսեն իրենց հառաջը, նորէն գան տարիօրէն գգուելու և վէտվէտելու իրենց մազերը:

Եթէ հայրս նահատակեցին և ուղեցի որ քարերը չճչան, լեռները անզգայ կենան իրենց տեղը, անտառները չբռնկին: Եթէ եղբայրներս մեռցուցին և ձեռքերս երկինք չնետեցի:

Մայրս մեռցուցին, ապառաժներ չառի Աստուծոյ սրտին չուղղեցի.

Հօրմէ, մօրմէ, եղբայներէ զուրկ՝ եթէ տակաւին խնայեցի աշխարհին, իր արեւը չմարեցի. ուղեցի որ աշխարհը իր արեւով ու կիանքով նորէն չարունակէ մնալ՝ հաւատա՛քս էր պատճառը, քո՛յր, հաւատա՛: Հաւատա՛քս՝ թէ բոլոր այս մահերը կամեցող և ընող կամքը տգէտ էր կամ հիւսիսէր: Տգէտին և հիւսիսին Աստուծոյ կը ներէ, մարդն ալ ներեց, քո՛յր... Ո՛վ է, ինչ է մար-

դը. գոց գլխք մը որ կարելիութիւնը ունի բացուելու: Զրացուած ու չկարդացուած մարդը գաղան մըն է. կարդացուած՝ կէս մարդ, կարդացուած և կոտարուած՝ մարդ: Այն գոց գրքին՝ որ մարդ կարելիութիւնն է, բացողը մտածումն է, և կարդացողն ալ ինքը, մտածումը. անոր ոգին իրականացնողն ալ կամքը, բանաւոր կամքը: Այն գրքին մէջ գրուած է որ, քո՛յր, մէկ տիեզերական հողի կայ. թէ աշխարհի մէջ, անճատ, ինքնիր մէջ առանձին բան մը չկայ. թէ մարդը ամէն ինչ է և ամէն ինչ մարդուն էութեան մաս կը կազմէ, թէ տիեզերականութիւնն է մարդը. կարդալով ու ճանչնալով ինքզինքը, կարդացած ու ճանչցած կ'ըլլայ իր տիեզերականութիւնը, ու ճանչնալով պետի սիրէ, միայն պետի սիրէ, ամէն բան, քո՛յր, ալ ո՛չ մէկ բան օտար՝ չպետի զգայ իր սրտին: Աշխարհի վրայ չարագործ ու մարդատեաց չկան, ինչպէս չկան բարեգործ ու մարդասէր: Մի՛ ըսեր մարդատեաց, քո՛յր, անոնց որ ինքզինքնին չեն կարդացեր, և բարեգործ ու մարդասէր մի՛ ըսեր անոնց որ ինքզինքնին կարդացեր են:

Աւագակ, անբարոյական, նենգ ու կեղծաւոր մարդեր չկան աշխարհի վրայ, ինչպէս չկան անմեղ, առաքինի և անկեղծ մարդեր: Աւագակ մի՛ ըսեր, անբարոյական, նենգ ու կեղծաւոր մի՛ ըսեր անոնց որ ինքզինքնին կարդացեր են բայց չեն աջնպէս ինչպէս պէտք էր ըլլային: Հիւանդներ են անոնք, քո՛յր, ժառանգական ախտաւորներ. անմեղ, առաքինի, բարոյական ու անկեղծ մարդեր ալ մի՛ ըսեր անոնց որ ինքզինքնին կարդացեր են.

հիւանդ չեն և կ'ապրին ափսոս ինչպէս պէտք էր
ապրէին :

Իրաւունքն ու պարտականութիւնը գոց գրք-
քին մէջն են : Մի՛ դատապարտեր , քո՛յր , այն որ
իր պարտականութիւններուն մէջ զանցառու է և
մի՛ փառարաներ այն որ չէ : Չէ կարգացեր , չի
գիտեր . կարգացեր է , գիտէ :

Չկան , քո՛յր , արդար ու մեղաւոր , չար ու
բարի չկան աշխարհի վրայ : Արդարութիւն , մեղք
չարութիւն և բարութիւն չկան : Կան միայն գիտ-
ցողներ և տգէտներ , առողջներ և հիւանդներ .
կան գիտցողի գործեր և տգէտի գործեր . առողջի
գործեր և հիւանդի գործեր : Տգիտութիւն և գիտու-
թիւն , առողջութիւն և հիւանդութիւն կան միայն :

Թող չըսեն , քո՛յր , մի՛ սպաններ , մի՛ չնար ,
մի՛ գողնար , մի՛ հաշտեր , մի՛ սպեր , չարութիւն
մի՛ ըներ . մի՛ ըներ ուրիշին ինչ որ չես ուզեր որ
ուրիշը քեզի ընէ : Բարի եղիր . սիրէ ընկերդ ան-
ձիւդ պէս և բրէ՛ ինչ որ կուզես որ ուրիշը քեզի
ընէ : Թող չըսեն , քո՛յր , այսպէս գործէ և այնպէս
մի՛ գործեր , այսպէս վարուէ ու այնպէս մի՛ վար-
ուիր :

«Գործէ այնպէս որպէս թէ դուն ըլլայիր միա-
ժամանակ օրէնսդիր թէ հպատակ ազատ և բանա-
ւոր կամքերու թագաւորութեան մէջ» . «այնպէս
որ մարդկութեան հետ վարուիս , ա՛յնքան քու
անձին որքան ուրիշին՝ անձին՝ իրրեւ վախճանի
մը , երբեք միջոցի մը հետ» և «այնպէս որ դուն
կարենաս կամիլ որ քու գործիդ սկզբունքը կարե-
նայ հոշակուիլ իրրեւ տիեզերական օրէնք» (Քանթ)

անբարոյական մըն ես , եթէ հակառակը ընես , ին-
չո՞ւ ըսել :

Բարոյագիտութիւնը կրօն է . կատարելութիւնն
է նպատակը մարդկային կեանքին . կատարեալ և-
զիր . կատարեալ պիտի ըլլատ երբ ըլլատ , և ներ-
դաշնակ ըլլատ : Ուրեմն զօրաւոր , հզօր , ստեղծա-
գործող եղիր , և ներդաշնակ եղիր . ներդաշնակ՝
ինքզինքիդ հետ և նմաններուդ հետ : Թող ըսէ՛ ,
թող ըսեն , քո՛յր , կարգա՛ դքեզ , եկուր կարգացր-
նենք զքեզ . ճանչցի՛ր զքեզ , եկուր ճանչցնենք
զքեզ քեզի :

Թող չհարցնեն ինչ է նպատակը կեանքին ,
ինչ է օրէնքը , պարտականութիւնը : Այս և ուրիշ
ամէն իմաստասիրական հարցումներու բացատրու-
թիւնը այն գոց գրքին մէջ կայ . զայն բացող կար-
գացողը միայն գիտէ , քո՛յր :

Բայց ինչպէ՛ս կարելի է կարգալ զայն . այդ
գիրքը , մարդ կարելիութիւնը : Սեւ ծուխի պէս
մտախուզ մը բռներ կեցեր է իր չուրջը . մտածումը
զայն իր յստակութեան ու պայծառութեան մէջ
ինչպէ՛ս կարենայ կարգալ : Դեռ չփարատած , քեզի
պէս կը մտածեմ , քո՛յր , ես ալ , անկարելի է ճիշդ
կարգալ նախ փարատելու է մտախուզը : Սու-
տին ու սխալին չողիներէն կազմուած է ան , երբ
հալածուին՝ սուտն ու սխալը , այն ատեն կը հա-
լածուի իրենց հետ և իրենց մտախուզը : Ասոնց
վատարանը ընկերութեան շէնքին մէջն է և ծխանք
ուրիշ չողին դուրս կուգայ , կը տարածուի մինչեւ
մեր մօլն ու սակորին մէջ , լեցնելով մեր բնութեան
սլորտը , պարուրելով մեր սիրտն ու հոգին , ան-

չնոր՝ դատարարակութիւնն է : Անչնոր՝ դատարարակութեան ծիսանին մէջէն սուտին ու սխալին ծուխը կուգայ մեզի , քոյր :

Ընկերային շէնքին բոլոր բաժանումները մտի՛ր . ո՛չ մէկուն մէջ լուսաւորութիւն , մաքրութիւն և ներդաշնակութիւն : Միտութիւն , տգեղութիւն և խառնակութիւն միայն , քոյր : Հաստատութիւնը սակայն ճշմարտութեան վառարանը , ճշմարիտ դատարարակութեան վառարանը իր մաքրափայլ ծխանով . այն ատեն , անոր արձակած ցոլքերէն ընկերային շէնքը պիտի լուսաւորուի . անոր բաժանումներուն մէջի անմաքուր ու խառնակ վիճակը ակնյայտի պիտի երեւի և գեղեցկին բնածին սիրահարը չպիտի ուշանայ , քոյր , մաքրութիւնն ու ներդաշնակութիւնը ստեղծել հոն :

Ճշմարտութեան լոյսը , ինքնաճանաչութիւնն իրեն հիմ ու սկզբունք ունեցող դատարարակութեան ճրագն է որ պիտի վտռէ մեր հոգիներուն դիմաց : Այն ժամանակ միայն սուտին ու սխալին չոգիներէն կազմուած մշուշը տեղի պիտի տայ . պայծառութիւն մը և այդ պայծառութեան մէջ մարդը պիտի կարգայ և ճանչնայ ինքզինքը : Ինքը — Աստուած . . . :

Վարագոյրը քաշէ , քոյր , մինչև հիմակուան մեր սիրած ու պաշտած կրօնքին , պետութեան , դպրոցին ու գրականութեան վրայ : Նոր կրօնք . նոր պետութիւն , նոր դպրոց ու նոր գրականութիւն , քոյր :

Թո՛ւրք , դուն որ սպաննեցի՝ հայրս , մայրս , եղբայրներս , քոյրս , սպաննեցիր ցեղս , իմ սիրելի

հայրենիքս իր անթիւ բիւրաւոր անմեղ հոգիներով . Դուն ազէտ էիր կամ հիւանդ . ազէտ՝ կը ներեմ . հիւանդ՝ կը գլխամ քեզի :

Բայց մտիկ ըրէ՛ , եթէ ճակատագրիդ մատենէն լոյս մը ճառագայթէ մտածումիդ վրայ , կարգաս ու ճանչնաս ինքզինքդ , իրապէս ու ճշմարտապէս , այն ատեն կը մօտենամ , խանդաղատանքով կը գիրկնդխառնուիմ հետդ , կը համբուրեմ ճակատդ , եղբա՛յր , իմ սիրելի եղբայր , եկո՛ւր , կ'ըսեմ քեզ , եկուր , մեր հոգին մէկ է : մեր ճակատագիրը և մեր նպատակը մէկ , եկո՛ւր մեր նպատակին աստղը մեզի ուղեցոյց , եկո՛ւր քաղենք միասին :

1917 .

ՄԻ ԹԲՆԵՐ

Այդ փրփուրին տակ, աստուածութիւն կայ.
Թուրդ փրփուրին մէջէն աստուածութեան
կը հասնի մի' թքներ.

Արրութիւնը մի' պղծեր, այդ կանաչ ու
գեղնորակ զգուանքին վրայ մի' թքներ:

Անմեղութիւնն է տակը, զգուշացիր:

Խնրը երկինքէն իջեր է, իր հոգին երկնքին
պէս վճիտ է և ժաքուր:

Անրծութիւնը կը բնակի մէջը, գարշանքը իր
անկողինը փութ է վրան ինք ի'նչ ընէ:

Այդ կանաչ ու գեղնորակ փրփուրին վրայ
մի' թքներ: աստուածութիւն կայ տակը:

Ձեռ հաւատար.

Բանամ, հայէ.

Արեւը չե՞ս տեսներ:

1917.

ՄԻ ԿՏՐԵՐ

Թրթուր կապեր է վրան, թրթուրները քա-
ղէ, նետէ, բայց ծառն արմատէն մի' կտրեր.

«Օգուտ չունի. միշտ կը քաղեմ, կը նետեմ
ու միշտ նորէն թրթուր կը կապէ», մի' ըսեր և
արմատէն մի' կտրեր.

«Ինք կը կապէ, հոգ չընեմ, քովիններն ալ
կը վարակէ».

Պարտիզպան ես, հողածու եղեր, մի' թողուր
որ թրթուր կապէ.

«Որչափ հոգամ, զուր է. իր բնութենէն է,
թրթուր կը կապէ».

Իր բնութեան մէջ աստուածարմատ ուժը
կայ, ստեղծագործ զօրութիւնը. հողին ու լեռան
յաղթելով՝ վերամբարձող անտարակուսելի կարո-
ղութիւնը կայ միայն.

Թրթուրը իր հոգիէն չի դար.

Պարտիզպան, ծառն արմատէն մի' կտրեր:

1917.

ԵՒ ՍԱԿԱՅՆ ՑԵՒ

Գարշապարներու տակ .

Մի՛ յուսար , հողագործ .

«Շատ բերրուած չէ» .

Ո՛չ , հողագործ . որչա՛փ կուգես , բերրէ ,
պարապի է .

Թափած աշխատանքէդ ալ չէ , մի՛ ըսեր որ
չաշխատեցայ .

Յերեկին հետ դիշերն ալ մի՛ կենար , աշխա-
տէ՛ . ջրերու պէս քրտինք վազցուր , զուր է ,
հողագործ .

Գարշապարներու տակ .

Թող ծլի՛ .

Պիտի տրորուի բայց շուտով .

Այո՛ , մի՛ շտ ցեխ .

Ագնուադոյն սերմ և լուադոյն հերկ .

Նորէ՛ն ցեխ ու նորէն ցեխ .

Վա՛խ , հողագործ .

Բան մը ըսե՛մ քեզի . հողագործ .

Արտիդ չորս բոլորը պատ քաշէ :

* .

Իրա՞ն , քո՛յր .

Ճիշտ այսպէս կը մտածես դո՛ւն ալ .

Գարշապարներուն տակ . . .

Մոլութիւններու . մոլեռանդութիւններու . սը-
նապաշտութիւններու .

Ազգիւնին ցամքեցնել . ճամբանին գոցել .

Պատուար քաշել իրենց դէմ .

Եթէ ոչ .

Որչա՛փ կուտուցանես , ուտուցանէ՛ . որչափ կը
խրատես , խրատէ՛ .

Մի՛ շտ ոճրագործ , մի՛ շտ Թուրք .

Մի՛ շտ ցեխ :

1919 .

ԹՈՒՐԲԻՆ ՄՏԱԽՈՐԱԿԱՆԸ

Գեռակ մը ջուր .
 Յզկուած , ընտիր ջաղացքար մըն ալ .
 Անիւնները կատարեալ են . մի՛ կասկածիր .
 Ջաղացպան ես , օգնեմ քեզի . ջաղացքարը
 տեղը դիր , անիւնները տեղուորէ և ջուրը վաղ-
 ցուր
 Ջաղացպա՛ն .
 Սեւ հունտեր կան , լեզի ոլոռներ կան , ջա-
 ղացպան .
 Զրաղացիդ արժանիքը ի՛նչ է .
 Զուրն յորդառատ կը վաղէ .
 Ջաղացքարը կը դառնայ .
 Մնիւնները թերութիւն ունին ալ , չես ըսեր .
 Յորենիս հեռ քանի մը սե ոլոռներ...
 Թո՛ղ ըլլան .
 Յորենս ճերմակ է և մաքուր .
 Ջաղացպա՛ն ,
 Պիտի խենթենամ...
 Զիւնի պէս ճերմակ և լոյսի պէս մաքուր
 ալիւր...
 Ոլոռներուն սեւութիւնն ի՛նչ եղաւ Ջաղացպա՛ն .
 — Յորենին ճերմակին մէջ անհետացաւ .
 Լեզիութիւննին ո՛ւր գնաց .

— 67 —
 Յորենին քաղցրութեան մէջ լուծուեցաւ ,
 անհետացաւ :

Իե՛ր քու կինդ ալ .
 Սըւոր ցորենն ալ , ջաղացպա՛ն .
 Ամբողջովին սե ոլոռ է մի՛ ըսեր .
 Ճերմակ հատիկներ կան...
 Քանի մը հառ . ի՛նչ հոգ բայց .
 Ջաղացպա՛ն , ջաղացքարը կեցո՛ւր .
 Կը գալրանամ .
 Սե՛ւ ,
 Բայց ինչո՞ւ .
 Ջաղացքարը անթերի .
 Զուրն յորդառատ կը վաղէ
 Անիւններն ալ լաւ կը դառնան .
 Ալ ինչո՞ւ սե , ջաղացպա՛ն .
 Ճերմակ հատիկները ի՛նչ եղան , իրենց քաղց-
 րութիւնը ի՛նչ եղաւ Ջաղացպան .
 — Ոլոռին լեզիին մէջ անհետացաւ .
 Իրենց ճերմակութիւնը ի՛նչ եղաւ .
 — Սեւին մէջ լուծուեցաւ :
 Մի՛ դարձանար , քո՛յր .
 Դեռ ջրաղացէն չանցած քանի մը հատիկնե-
 րով գէթ ճերմակ , ջրաղացէն դուրս , սե՛ւ , սե՛ ,
 ամբողջովին սե .
 Ճի՛շդ թուրքին պէս , քո՛յր :

ՍԿԶԲՈՒՆՔԻՆ ՄԻ ՆԱՅԻՐ

Որդ ծնաւ .

Ծառ պիտի ծնէր .

Ընտիր պտուղով, գեղեցիկ տերեւով ծառ մը
պիտի ընծիւղէր .

Ոչ բարտիին հափ բարձրահատակ, ոչ ալ ու-
ռենիին պէս բաղմաճիւղ .

Բայց վերջապէ՛ս ,

Խոստովանէ՛ .

Ճիւղիկ մը պիտի ունենար յոգնած թռչնիկի
մը կայան ընելու և պաղիկ մը, հողի զաւակ մը
անուշքերնելու համար :

Բայց ինչպէ՛ս , ինչպէ՛ս , կը զարմանաս .

Որդ ծնաւ .

Գարշելի կաթը զլուելի մօր .

Հողին՝ որ հունտը որդ բրաւ .

Ի՛նչ համբոյր էր իր համբոյրը .

Զոր հունտն առաւ ,

Ի՛նչ կաթ էր և իր կաթը

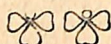
Զոր հունտը ծծեց ու որդ եղաւ .

Ծառի մը հողին ունէր մէջը . ծառ պիտի
ծնէր .

Որդ ծնաւ . . .

Ինչո՞ւ այդքան կը զարմանաս բայց, քո՛յր ,
Դուն չըսիր որ հայ մանուկէն թուրք ծնաւ :

1919

ԲՆՈՒԹԻՆ ԵՒ ԴԱՍԽԱՐԱԿՈՒԹԻՆ

Քո՛յր . մտիկ քրէ դուն միայն . հարցումները
ես պիտի ընեմ ու ինքը պիտի պատասխանէ ,
հողագործը , լերան ստորոտն ու վրան տարած-
ուող սա արտերուն զատիարակը :

— Արտերուդ բերքը ինչո՞ւ ամէն տեղ նոյնը
չէ . հողագործ . նոյն հողը , նոյն զօրութիւնը հո-
ղին որով պղտիկ հունտը կը ծլի ու կը մեծնայ :
Նոյն արօրով հերկեցիր ու նոյն սերմով սերմանե-
ցիր . չէ՞ . բայց ինչո՞ւ բերքն ամէն տեղ նոյնը չէ .
հողագործ :

Ամբողջովին փուշ ու տատափ , խոլորձ ու
կաղչնակ :

Դուն մի՛ ըսեր , ես ըսեմ . ոչ հերկեր ես , ոչ
ցաներ ես : Խոսքան արտերդ են ասոնք : Ճիշտ
չե՛մ ըսեր , հողագործ :

Կեցի՛ր . կապուտ , դեղին , սև ու կարմիր խո-
տեր կան սա արտերուդ ցորենին հետ խառնուած
բայց միեւնոյն հողին , միեւնոյն արտին վրայ՝
կապուտ , կարմիր , սև ու դեղին խոտեր ցորենին

հետ քով քովի... թող ափ ի բերան պահ մը
դարձանամ, հողագործ:

Քրտինք թափեր ես, լաւ հերկ ըրեր ես,
բայց՝ ճրագի ազօտ լոյսով ընտրուած սերմ մը,
խառնակ, անմաքուր սերմ մը սերմաներ ես, ի՛նչ
կըսես, հողագործ, լեռան կողին վրայ փռուած
սա արտերուդ սերմին համար եթէ սուտ կ'ըսեմ
բռէ:

Զըլլայ որ մաքուր, անխառն սերմ մըն էր,
պայծառ արեւին տակ ընտրուած՝ զոր նետեցիր,
բայց արօրդ չփորեյ մինչև բնդերքը հողին, չկրու-
րեց արժանները փուշին, երակները վայրի խո-
ւորձին, թրթռնչին ու կաղչնակին... լեռան սա
միւս կողմին վրայ փռուած արտերուդ համար
ճիշդ չեմ ըսեր եթէ, բռէ, հողագործ: Գերա-
զանց արտերը կը փնտռեմ:

Գերազանց արտերդ անո՞նք են: Հողը նոյնը.
բոլոր այս միւսներուն նման, բայց լաւագոյն
հերկուած ու ընտրելագոյն սերմով սերմանուած:
Քոյր, յորձնիմ պիտի մի՞ ըսեր, եկուր քալէ խնձի
հետ դէպի այն արտերը:

Օտարտի խոտ մը չպիտի տեսնեմ. փուշ,
թրթռնչ, խոլորձ ու կաղչնակ չպիտի տեսնեմ
այդ արտերուդ մէջ. հողագործ:

Պայծառ արեւին տակ, մեղմօրօք գեփիւռին
գիծաց՝ գեղեցիկ են իրաւ որ: Հիւսյուժիս ան-
կեղծութեան հաւատա՛, հողագործ:

Հաւատա՛ և կրկնապատիկ հաւատալով հա-
ւատա՛ և սակայն որ. ի՛նչ ալ ընես, արօրդ որ-
քան ալ խորունկ փորէ և նետած սերմդ ալ որ

քան ալ մաքուր ըլլայ, դուն չպիտի կրնաս
բուսցնել, հողագործ, անխառն, ատուածային
կանաչը, ցորենի՛ կանաչը: Բայց պատի՛ւ քեզի,
ցորենն է հոս բարձրակարկառ, տիրակա՛ն, և խո-
տերն են սարուկ, գերի, սմեղուկ: Բայց կան:
Գձուձ, սմեղուկ խոտեր կան, պիտի ըլլան, և
մի՛շտ պիտի ըլլան անոնք. որովհետև արօրէդ ու
սերմէդ անկախ, հողին բնութիւնը մի՛շտ պիտի
բուսցնէ իւր, փուշն ու թրթռնչը, խոլորձն ու
կաղչնակը:

Ճի՛շտ արտերուն պէս են ազգերն ալ, ժողո-
ղերն ալ, քոյր:

1919

ԱՐՏԱՔՍՈՒՄ

Պարտիզպա՛ն .
 Չա՛ր .
 Պարտէզին մէջ . . .
 Ես չըսեմ , դուն րո՛ւ .
 Վարդենիներն ամբողջ դեղներ են .
 Աշխատեր ես , չեմ ծուլացեր .
 Ամէն մէկուն դատ դատ խնամք , հոգածու-
 թիւն . . .
 Ես քեզի ծոյլ , ապիկար ե՞րբ ըսի .
 Բայց ինչ ընեմ .
 Վարդենիներն ամբողջ դեղներ են :
 Պարտիզպա՛ն ,
 Չա՛ր ,
 Վայրի ծառ մը .
 Ճի՛շդ պարտէզին մէջտեղը ,
 Սեւ տերեւով , սուր փուշերով .
 Չա՛ր , դուն , պարտիզպան .
 Սեւ տերեւով , սուր փուշերով վայրի ծառին
 հովանւոյն տակ դեղներ են .
 Բնիկ , աղնուտկան , գիղեցիկ վարդենիները
 պարտէզին :
 Անգղ մը բերաւ նետեց հունար .
 Հողը բերրի , ծլաւ , արմատ նետեց ու մեծցաւ :

Սեւ տերեւով , սուր փուշերով վայրի ծառը
 Հասակ առաւ , բարձրացաւ .
 Աւերակին մէջ պարտէզին . . .
 Իր չուքին տակ , տե՛ս , հիմա .
 Պարտիզպա՛ն ,
 Չա՛ր .
 Վարդենիներն ամբողջ , լոյսի ծառաւ կը թօշ-
 նին :
 Պարտիզպանութիւն ընել դուն չե՛ս գիտեր .
 Պարտիզպա՛ն , պարտէզին դուռը գոցէ .
 Բանալին ինծի :

1919 .

ԱՆՉԱԽԱՏՈՒԹԻՒՆ . . .

Կ'ըսեն թէ արեւը Հայաստանի մէջ իջեր ճի'շդ հողին վրայէն կ'անցնի հիմա . . .

Ձեմ հաւատար . . .

Ճի'շդ հողին վրայէն . . . բլուրներուն ու թումբերուն վրայէն . . . ծառերուն, աղբիւրներուն, արտերուն, արօտներուն, տուններուն ու մարդերուն վրայէն . . .

Հօյ, հօյ, հողը արեւին հետ գիրկ գրկի . . .

Ծառերը, աղբիւրները, արտերը, արօտները արեւին հետ շրթունք շրթունքի . . . Բայց դարերու կարօտով, հալումով, սպառումով, բռնք, Աստուած, երկինք, գետինք, ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս մարդերը կը գրկեն, ինչպէ՞ս կը համբուրեն արեւը, . . . Արեւը իր թեւերը ինչպէ՞ս կը բանայ ինչպէ՞ս կը գրկէ արտերը, աղբիւրները, մարդերը . . .

Ձեմ հաւատար, արեւը անհունէն կ'անցնէր, առանց աչք մը նետելու վար, պաղ, անտարրեր, անհունութեան մէջէն կ'անցնէր, կ'երթար . . .

Կ'ըսեն թէ արեւը հիմա Հայաստանի մէջ իր ստինքը ճի'շդ հողին վրայ կը բռնէ . . .

Ձեմ հաւատար . . .

Հօյ, հօյ, իր մեղրանուշ կաթը ճի'շդ հողին վրայ կը թափէ . . . Բլուրներուն շրթունքը ճի'շդ իր ստինքին կը քսուին . . . Ծառերը, աղբիւրները, արտերը, արօտները, տուններն ու մարդերը, Աստուած, երկինք, գետինք, իրա՞ն իր լուսունուշ, իր մեղրանուշ կաթը կը ծծեն . . . հօյ, հօյ . . .

Ձեմ հաւատար . . . Անհունութեան մէջէն իր կաթին չոգին միայն կը մրուրուէր վար . . .

— Հաւատա՛, հաւատա՛, անհաւատ աղայ, արեւը Հայաստանի մէջ հիմա ճի'շդ հողին վրայէն կ'անցնի, իր մեղրածոր ստինքը հիմա ճի'շդ հողին վրայ կը քսմէ . . .

1917.

ՈՒՆՏԱՒՈՐԸ Խ.Ի ՄԷՋ

Թշուառական սրբի պէս ողնայարս ծալին, խեղճ ու ողորմուկ սեղմուիմ՝ գեանին ու սրբութիւնս Երբեք Սոսկումիդ մահաստարտուող, գիշեր, երաներուս մէջ արիւնս չպիտի սառեցնէ և սակորներուս ուժը յարդի պէս հովին չպիտի տայ։ Հեղեղները թող վազեն, փոթորիկներն ալ թող մռնչեն։ Ընները իրենց ընդերքները թող պայթեցնեն և խաւարը որչափ կուգէ թող թանձրանայ։ Պշուտոնի գիշերին չափ թող թանձրանայ։

Յաղթական ու ժարտահրաւէր, պիտի զիմաւ կալեմ, քեզի, գիշեր, պիտի զխմակալեմ սոսկումիդ և յամառօրէն և անյուսահատօրէն առաւօտեան պիտի սպասեմ, առաւօտեան արեւին։

Ուխտավայրերուս ճամբան իր շաւիղովը պիտի գծուի...

Ուխտաւոր մըն եմ ես։

Ուրուական...

Ով ես դուն, ինչ է.

Մայր մը...

Ինչ է, մայր, ըսէ՛

.....

Ինչ կըսես, մայր, գիշերը այսպէս խաւարուչին ու արհաւիրաց պիտի տեսէ և ես զուր տեղը արեւին ծագման չոպասեմ։ Դուն այն արեւը չես գիտեր, մայր, պիտի ծագի անպատճառ և իր ծագումին՝ երկինքը պիտի խոնարհի համբոյր մը պիտի տայ երկրին, երկիրը պիտի թափ տունէ այդ համբոյրէն ու միասին, այն ատեն ծափ պիտի զարնեն, հանդէս պիտի ընեն...

Նայէ՛, նայէ՛, մայր, նայէ, հորիզոնին նայէ, արդէն իսկ կը ծագի... արեւը.

Դիւթական դշխոյի մը պէս, հորիզոնը, մէկ-գի նետեց քողը, կարմրալանջ կուրծքը բացաւ, մերկացաւ... Այն արեւին այգաւետումն է, մայր։ Թռչուններ, դաշտէն ու սարէն, հովիտներէն ու ծործորներէն կ'արտորան, չափ կուտան, չափ կ'առնեն։ Դաշները կըսկսի... Մեծ երգին նախերգանքն է դեռ այս... Մնդուսէ պարագիստով, վէտվէտո՞ւն ու ծփծփուն, հովեր կուգան, զեփիւռներ, սղոխներ՝ քմայօրօք, նաւաւաւով, շուրջը կը դառնան ծառերուն, գլուխ կուտան ծաղիկներուն, դարպաս կ'ընեն վարդերուն... Զառկական պարին դեռ նախադարձն է այս... ռպասէ՛, մայր։

.....

Ինչ կըսես, մայր։

Կ'ըսես որ մեծ, պզտիկ դաւակ մը չմնաց, հարս մը, թու մը, թունորդի մը չմնաց, բոլորը,

բոլորը տուներուն մէջ, բանտերուն մէջ, ճամբաներուն վրայ՝ սպաննեցին, միւսցուցին և հայրենիքը, իրենց ցեղին մայրը, իր անմխիթարութենէն, ցաւէն ու կսկիծէն, սրտմտեցաւ, լացաւ, մորմոքաց ու անիծեց կոմեյլով որ այս երկրին վրայէն ա՛լ արեւ չանցնի՞: Կ'ըսես ահագնազդորդ ժայթքումները որ քիչ առաջ կը տեսնէի՝ իր սրտմտութեան պոռթկումներն էին, պակուցիչ հոնգիւնները զոր կը լսէի, իր մարմոքին հեւքն էին, հեղեղազոյ աղմուկները իր յորդավէժ արցունքն էին և խաւարակուռ մութը իր անէծքն էր որ լեռներուն արտեւաններէն ալ վեր մինչև երկինք ըարծրացեր էր որպէսզի ամեն տեղ որեւէին անցքը խափանուի և միշտ սեւասքող որբեւայրի՝ երկիրը իր երեսը ծիւ մը, ծաղիկ մը, թուփ մը չբուսցնէ, և թիթեռ մը անոնց վրայ չոտտոտանու, բլէզ մը անոնց ծղօտին վրայ չգայ չգայլայէ: Կը զարմանաս հիմա, մա՛յր, որ հայրենիքին սրտմտութիւնը անցաւ. ա՛լ կուրծքը չի նետեր: Սիրտը չի կոտտար, հեւքը դադրեցաւ: Արցունքները կտրեցան. ալ հեղեղներ չեն վազեր: Անէծքն ալ լուծուեցաւ ու մութը փարատեցաւ...

Ինչ կ'ըսես, մա՛յր.

Այո՛, մա՛յր, Աստուծոյ դէմքն ալ զուարթացաւ աչքերը վեր առաւ... Կըսես որ իր Տիեզերքը բացած կը կարդար. տեսաւ չարիքը, զգաց ու ճիրին անամուրթիւնը, գիրքը ծալլեց, թախիծ մը առաւ դէմքին վրայ և հայրենիքին հետ ինքն ալ սգաւորուեցաւ: Ու հիմա Աստուծոյ երեսը պա-

տած մռայլն ալ փարատեցաւ. դէմքը պայծառացաւ:

Աստուած նորէն իր Տիեզերքը բացաւ, աչքերը նորէն սեւեռեց վրան...

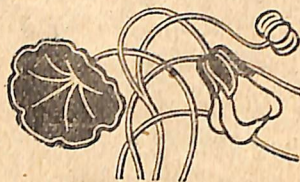
Անոռհաման զարմացումէն ալ վեր կը զարմանաս մա՛յր, ո՛ր հիմա ամէն կողմէ երգ. ծիծաղ, խնծիլ, բերկրանք, պար, ժպիտ ու դայլայլ է... Աղբիւր կը կարկշայ, հարսնետօն կ'ըլլայ. անուշ հոտերով, վարդի խոնկերով օծուած զեփիւռներ, սանտրուած նղոխներ, թեւ թեւի, չուրջպար կը դառնան: Բլուրներ կը հագուին, լեռներ իրենց վզերէն մանեակ կը կախեն... ու վերէն Աստուած մեղր ու ճառագայթ կը թափէ...

Մա՛յր, մի՛ զարմանար, Հայրենիքին Յոյսն է ան, այն արեւը... Աստուծոյ ալ յոյսը Արեւնարբու չարիքը որքան կուզէ թող կոտորէ և կոտորումով որքան կսկիծ ու կոտտանք կ'ուզէ թող տայ, երբ ան ծագի կոկիծն ու կոտտանքը կ'անհետին, հայրենիքը իր ցաւը կը մոռնայ, նորէն կը յուսայ, յուսալով նորէն կը ներէ... Ոճիրը իր անամուրթեամբ որքան կ'ուզէ թող դառնացնէ ու յուսահատեցնէ Աստուած, երբ այն արեւը ծագի Աստուած զարծեալ կը յուսայ, յուսալով զարծեալ իր լուսեղէն մատենը կը բանայ, աստղերով, ճառագայթներով ընդելուզուած՝ Խորհուրդ, Սէր, Յաւատեցնականութիւն, նորէն կը կարգայ...

Հայրենիքին տարազագործ Աստուծն է ան, այն արեւը... անոր մէկ նայուածքէն մեռածները կը վերակենդանանան, Յեղը Յարութիւն կ'առնէ, մա՛յր, մի՛ զարմանար:

Մա՛յր, մի՛ զարմանար և մի՛ կասկածիր երբ
գէժքին վրայ անհուն ժպիտ մը կը գեղանկարուի.
Եւր առոր Աստուած ալ կը հաւատայ.

1917

Երթւնք Բարով ...

Մնա՛մ.

Ձէ՛, Աստուած.

Ա՛լ կ'երթամ.

Ըսի քեզի որ գծուծ կաւէն մի՛ շիներ. լոյս
ունիս, բոյր ունիս, խունկ ու եթեր ունիս, ա-
նոնց խմորէն չինէ:

Մտիկ չըբիր. հրաշք պիտի ընեմ, ըսիր. լոյս
չէ ու ինքնիրենը լոյս դառնալու կարողութիւնը
պիտի ունենայ. բոյր չէ, ու ինքնիրենը բոյր պի-
տի ըլլայ, այդ կաւը, այդ դեղին, այդ կորդա-
ցած կաւը. խունկ ու եթեր պիտի դառնայ, ես
բոլոր կարելիութիւնները պիտի տամ անոր: Դուն
գիտես. բոլոր պատասխանատուութիւնը քեզի,
Աստուած, ըսի ու տնօրէնութեանդ միջամուխ
չեղայ.

Ձէ՛, Աստուած.

Ո՛չ իսկ ոտուերը ունեցաւ. բոյրին, լոյսին,
խունկին ու եթերին ոչ իսկ զգայնութիւնը ունե-
ցաւ. գծուծ կաւը մնաց մի՛շտ անփոփոխ կաւ և
յուսահատութիւնը վարկեան մը չթողուց զիս մի-
նակս. հալածեց զիս, և՛ իմ արթնութեանս և իմ
քունիս մէջ:

Անկարելի է. հրաշքիդ վրայ մի՛ յուսար-
այդ դեղին, այդ անիծեալ կաւին վրայ հրաշք չի՛
բանիր, ըսի, դուն մտիկ չըրիր:

Այլ յուսահատութիւնը կը խեղդէ զիս բայց.

Ես կ'երթամ, Աստուած.

Սնովեղազարձ կ'երթամ.

Ես կ'երթամ, հեռու, հեռու աշխարհ մը.

Կ'երթամ աշխարհ մը, Աստուած, ուր մար-
դուն խմորը կաւ չէ. այլ լո՛յս է, բո՛յր է, խունկ
ու եթեր է. հոգին լոյսի, բոյրի, խունկի ու եթե-
րի խմորէն շինուած մարդերուն աշխարհը կ'եր-
թամ.

Կ'երթամ՝ Հայաստան...:

ԵՐԹԱՅ ԲԱՐՈՎ . . .

Յիշեցու՛ր որ ըսեմ, Աստուած:

Այն աշխարհը որ աշխարհներուն ամենէն գե-
ղեցիկն է...

Ուր մարդն այնպէս է, ինչպէս շինեցիր. դէմ-
քին վրայ պատկերդ և հոգիին մէջ հոգիդ բնաւ
եղծանած չեն:

Այն աշխարհը ուր մահ կայ բայց մեռնիլ
չկայ:

Յուս կայ եւ ցաւին անունը չեն գիտեր:

Տառապանքը կ'ապրին և տառապանքը ի՞նչ
է կը հարցնեն:

Ուր ամէնը, մեծ, պզտիկ, դանդաշել չեն
գիտեր, կեանքի գրերը քով քովի բերել, համբել
ալ, կապել ալ գիտեն:

Այն աշխարհը պիտի երթամ Աստուած: Այն
աշխարհը ուր գեղեցիկ արեւ կայ...

Գեղեցիկ լեռներ, աննման դաշտեր, արաւեր,
սրբաներ, մարմանդներ:

Հրաշալի աղբիւրներ կան, գետեր կը հոսին,
տառապանքներ կը վազեն աստղերու պէս մաքուր...

Այդ աշխարհը պիտի երթամ :

Ձիշեցի՞ր Աստուած :

Այն Աշխարհը ուր Սիրավարդը ծնաւ . . . :

Ճի՛շդ այդ աշխարհը , Աստուած .

Հայաստան . . .

Կ'երթամ Հայաստան . . .

ԵՐԹԱՅ ԲԱՐՈՎ...

Ձկան աշխարհ մը ուր մարդը ճիշդ ու ճիշդ քու հոգին ունենայ , Աստուած .

Որդերու եղբայրը չըլլայ , ըլլայ աստղերու . սարուէր չըլլայ Կաւին այլ աղատ զաւակը երկրէն :

Գորտնիրիւր ու չճանչնայ , օծուի յարդգողին շաղովը և սրբոյի արեւուն սիւսմանելիովը : Ձրճանչնայ ո՛չ թրթուրներու լորձունքի պատառը , ոչ ալ հրեայի կրպակը : Վերջալոյսի տօնավաճառէն հազնի , ամպերու սնդուսէն շինուած և արեւին եօթը գոյներովը ներկուած :

Ծղրիթներու և ճպուսներու կռիւնքը անգիտանայ . ասուսներու օրօրը միայն գիտնայ :

Աշխարհ մը ուր աչքը հորիզոն չունենայ և հոգին տարաամոթիւն , ուր մարդը օրը քանի մը սնգամ քեզի հետ միասին , Աստուած , միեւնոյն աւազանին մէջ ժամէ ելլէ :

Քո՛ւ աշխարհը երթամ...

Քո՛ւ աշխարհը... թո՛ղ տուր , երթամ , Աստուած , երթամ , երթամ քու աշխարհը .

Երթամ Հայաստան . . .

ԵՐԹԱՅ ԲԱՐՈՎ . . .

Անունս փոխեցին դրին խաբէութիւն. ես այս աշխարհէն կ'երթամ, Աստուած :

Յոգնած ուղեւոր կըսեմ. նստէ ու մարմանդին թաւիչին վրայ պահիկ մը չունչ առ :

— Փուշերէն մարմինս արիւնոտեցաւ, ի՛նչ տատասկոտ տեղ էր հոս, կը քրթմնջէ հայհոյելով : Պապակերս ես, աղբիւր քեզի, վճիտ, պաղպաղուն աղբիւր՝ խմէ՛ :

— Մարմինս թունաւորուեցաւ, գաղջ, պըղտոր ու նխած ջուր խմեցի, նախատելով կ'երգութենայ :

Կը մտիս, բոցկլտուն կրակի թեզով կրակաբան մը անաւասիկ քեզի :

Յանուն Յիսուսի խաչ կը հանէ որ կայծ մը անգամ չի պլպլար, կրակարանին մէջ մոխիր կայ մինակ :

Չեփի՛ւռ, փէ՛ աճնպէս թեթեւ որ համբոյրի պէս զգայ երեսին, խեղճ քրտնած ուխտաւորը :

Ու զեփիւռը, զգուական ու համբուրոտ, կը փչէ :

— Քիչ մնաց որ անդունդէն վար դահավիժէր զիս սոսկալի ամպրոպը, կը յարէ դող ելած :

Դէպի երկինք կը տանի քեզ այս սանդուխը, աստղերուն մէջ կը փախադրուիս անով. դի՛ր ոտքդ առաջին սանդխամատին վրայ և բարձրացիր :

— Խորխորատը ինկայ, կը պոռայ և յուսահատութեան աղաղակներէն մարմին չկայ որ չըփրչաքաղուի և սիրտ՝ որ չկեղեքուի :

Արեւը տես,

— Սև ամպ մը. հիմա կարկուտ պիտի տեղայ :

Ի՛նչ աղուոր ցերեկ, լուսաւոր ցերեկ :

— Խաւարաչին գիշեր, կայծոռիկ մ'անգամ չկայ :

Ծառերը հեշտօրօր կ'օրօքուին :

— Կախաղանները շրո՛ւնն են, կը հարցնէ.

Չէ՛, Աստուած, այս եղանակով զուր տեղը կը ջանամ : Ես կ'երթամ աշխարհ մը ուր անհաւատութիւն չկայ :

Կ'երթամ Հայաստան . . .

ԵՐԹԱՅ ԲԱՐՈՎ . . .

Տկարութեանս չտաս ,
Անսաման զգուանքիս ու զարշանքիս տուր .
Տկա՞ր . .

Ո՛չ ագուա մնաց , ոչ բաղէ . ո՛չ աղուէս , ոչ
գալլ . ո՛չ կարիճ , ոչ տղրուկ . ո՛չ որդ , ոչ դօ-
դօշ . ամէնը , ամէնը խորտակեցի :

Լոյս արեւին տակ չունեցայ թշնամի մը որմէ
ես սարսափ գգայի . արեւին տակ , որովհետեւ ա-
մէն բան վերջապէս սրբութիւն մը ունէր և անով
կրնայ շանթահարել իսկոյն որ ուղեցի , ամէն բան ,
Աստուած :

Անյայտ թշնամին , արեւին անթափանցելի
անանունս պժգանքը , օձախլճւորդը , այն որուն
մէկ նայուածքէն վարդը իր հոտը կը կորսնչնէ և
աստղը իր լոյսը , աղբիւրը իր գգըշխնը կը մոռ-
նայ , ճնճղուկը իր երգը , կ'ուրանայ իր թը-
ռիչքը արծիւը և ծառը իր կանաչութիւնը .
միայն ա՛ն մնայ անխոցելի թշնամի :

Ստորերկրեայ չարութիւնը . . արեւինը չէ՛ր
որ նշանախեց մը սրբութիւն ունենար . հողին ու
մութին աղտոտ զաւակն էր սն :

Եւ գիշեր ցորեկ , աչքերուս դիմաց , այդ դե-
ղին նողկանքը , անպատում սրտխառնուքը...

Աստուած , Աստուած ,

Անէծքով կը հեռանամ , կ'երթամ , Աստուած :

Անվերադարձ կ'երթամ հեռ՛ւ , հեռ՛ւ , աչ-
խարհ մը :

Կ'երթամ աշխարհ մը ուր թուրք չկայ կ'եր-
թամ Հայաստան...

ԵՐԹԱՅ ԲԱՐՈՎ...

Կ'երթամ Աստուած...

Դուք այս աշխարհէն, ես կ'երթամ ուրիշ աշխարհ:

Հոս առաքելութիւնս նուիրական բայց առաքելութեանս գործիքը անպիտան.

Անարդ նիւթեղէն անօթ. հողին քու հոգիէդ է ինչ ընեմ.

Իւրը քու ճրագին խղէն, դայն պարփակող անօթը ոտորին կաւէ է. ինչ ընեմ.

Անօթ մը որուն պատերը արեւին սկուտեղին պէս մաքուր ըլլան, թափանցիկ. լոյսը յորդի մէջէն բնութեանս մէջ աչնպէս ինչպէս որ է. առնիդ ու անխառն.

Ո՛ւր շինեմ ես դայն.

Տարբերը ո՛ւր գտնեմ ես.

Երազներուս մէջ քանի՛ քանի անգամներ ըսեր ես դուն ինծի.

Անունը գիտեմ ես այն աշխարհին.

Կ'երթամ հոն իմ անօթս շինելու, անով իմ առաքելութիւնս կատարելու.

Տեսնես, Աստուած, հո՛ն, իմ նոր կերտած բիւրեղին մէջէն հողիդ ինչպէս պիտի ճառագայթէ:

Պղծուած է լոյսդ հոս, ես կ'երթամ հո՛ն: Կ'երթամ, Աստուած, կ'երթամ մաքիս աշխարհը, երազիս աշխարհը.

Կ'երթամ Հայաստան...:

ԵՐԹԱՅ ԲԱՐՈՎ

Մեղաւորներու աշխարհը որչափ ապրեցայ հերիք է, Աստուած, այսուհետեւ երթամ ապրիմ արգարներու աշխարհը, այն աշխարհը որ ոճիւր ինչ է անգիտանայ: Մարդասպաններ չգտնուին այնտեղ, հոն մարդը իր նմանին յարգանք ունենայ: Ատելութիւն չըլլայ:

Սէր ամէն տեղ: Ամէն վայրկեան մարդը երջանկութեան ծայաւը ունենայ, և իր նմանին օիրոյն մէջ յագեցնէ դայն: Ո՛չ անունով, ո՛չ մականունով ծուլութիւն, բռնութիւն, գողութիւն ծանօթ չըլլան: Ժիր աշխատանքը ու անոր արդար վարձքը նշանարանը ըլլայ ամենուն և օրէնքը: Անբարոյականութիւն, պոռնկութիւն երբեք, երբեք չըլլան: Մաքուր ըլլան բոլորին հոգիները աստղերու լոյսին պէս: Նինգութեան կեղծիքի, խարերայութեան և խարդախութեան չուքն անգամ գոյութիւն չունենայ ոչ ոքի սրտին և մտքին ծալքերուն վրայ: Սիրտ և միտք, սիրոյ, պարտականութեան և իրաւունքի նուիրատուրը զգացումներով լեցուած ըլլան միայն:

Երթամ ալ աշխարհը...

Առաքինիներու, արդարներու, մաքուր սիրտերու, աստղավճիտ հոգիներու աշխարհը:

Գերազոյն, գեղեցիկ աշխարհը, Աստուած, կ'երթամ Հայաստան...

ԵՐՔԱՆ ԲԱՐՈՎ...

Կ'երթան...

Բարի՛ երթան...

Ազգանշանը արեւը առաւ, առաջինը ա՛ն էր
էր որ ծրարը կապեց, հանգրիճեց մինչև պորտը
մնչու քղանցքները, ոլորեց ոսկի գիսամիները,
թաղը դրաւ գլուխը, կանչեց նաւավարը, նստաւ
նաւակը առագաստին չորս թեւերը լանալ առաւ
հովին և աշխարհներու վրայէն, ծովերու մէջէն
սրտցու, գնաց, հեռու, հեռու, ուրի՛շ աշխարհ
մը. գետերով, դաշտերով, լեռներով, մարզերով
ուրի՛շ աշխարհ մը.

Արեւին ետեւէն հիւսա իրենք է որ կ'երթան,
աստղերը.

Թափօ՛ր, թափօր, ուխտաւորներու կարաւ-
ւաններու հանդիսաշուք վայելչութեամբ, կ'եր-
թան, կ'երթան...

Կեցէ՛ք.

Ո՛ւր կ'երթաք:

Ոճիրի, աթօթի և նախատինքի այս աշխար-
հին վրայէն ո՛ւր կ'երթաք:

Տանջանքի արիւնի ու հեծկլտանքի եղերա-
վարն է հոս. կեցէ՛ք:

Ստորին դաւերու. կեղծաւոր խոստումներու,

սուտ սուտ երդումներու, ամօթալի գայթակղու-
թիւններու, բոլոր, բոլոր գաղանի մեղքերու վը-
կաները դո՛ւք էք, կեցէ՛ք որ վկայէք.

Ո՛ւր կ'երթաք

Կ'երթան...

Աստղե՛րը...

Թափօ՛ր, թափօ՛ր, ուխտաւորներու հանդիսա-
շուք վայելչութեամբ կ'երթան, կ'երթան...

Դէպի՛ Հայաստան...

Դոցէ՛ք, գացէ՛ք.

Հազար բարով երթաք.

Հազար բարով երթաք Հայաստան ...

ԵՐԹԱՅ ԲԱՐՈՎ

Աստուած ,

Սարսափելի ու քառմանելի է , ո՛ւր կ'երթաս .
երկինքները թափուր ձգած ո՛ւր կ'երթաս , Աս-
տուած :

Տուին , պիտի տան նորէն անունդ . յանուն
անունիդ ողջակէզ պիտի ընեն նորէն կեցի՛ր որ
արինահոսութիւն գիտես : Մէկ չէ , երկուք չեն ,
բիւր բիւրաւորներ . բիւր բիւրաւոր հոգիներու
ողջակէզը կեցիր որ գիտես :

Քաղաքներու կործանումը , բազմաչէն աւան-
ներու քանդուաւթութիւնը , երիտասարդ գա՛ կերու
հրդեհը աչքերդ չպիտի տեսնեն և ճենճերի հոտ
ռունգերդ երբեք չպիտի զգան , գիտցած եղիր .

Մի՛ երթար , Աստուած :

Անյիշատիութեանդ , ներողամտութեանդ ալ
պէտք պիտի ունենան , կեցի՛ր որ ներես ու թու-
ղութիւն տաս բոլոր ստողներուն , հայհոյողնե-
րուն , ստողներուն ու չնայողներուն :

Խորաններուդ լուսավառութիւնը մեղքերու
քաւութեան համար է . կեցի՛ր որ ամէն բոպէ և
ամէն վայրկեան մեղքեր քաւես .

Մի՛ երթար , Աստուած :

Երթաս , ալ մեղքերու քաւութիւն չպիտի
ընես . գիտցած ըլլաս .

Մի՛ երթար .

Երթաս ,

Ալ սրտմտութիւն չպիտի ունենաս , ո՛չ
շանթ , ոչ սրտում . դառնութիւն չպիտի ունե-
նաս , ո՛չ ամպ , ոչ կարկուտ . սարջանք չպիտի
ոռնենաս , ո՛չ գորտ , ոչ թրթուր . զգուանք չպի-
տի ունենաս , ոչ խող , ոչ բորենի . քէն ու սրբ-
գողանք չպիտի ունենաս , ո՛չ բու , ոչ չղջիկ :

Կեցի՛ր ,

Մի՛ երթար , Աստուած

Դուն գիտես , Աստուած ես , չեմ . խառնուիր
քեզի :

Կ'ուզես երթալ աշխարհ մը որ ո՛չ զայրոյթիդ
շանթն ու սրտումը գիտէ ոչ դառնութեանդ
ամպն ու կարկուտը . ոչ զղջումիդ գորտն ու
թրթուրը , ոչ յուսահատութեանդ թուրքն ու
թաթարը . ո՛չ զգուանքիդ խողն ու բորենին , ոչ ալ
քէնիդ բուն ու չղջիկը :

Գնա , Աստուած .

Նորատունգծ կոյս աշխարհ . . .

Սրտիդ ու հոգիիդ միակ գեղեցիկ ըղձալի
աշխարհ .

Գնա՛ Հայաստան . . .

ԴՈՒՆ ԱԼ ԻՆՏԻ ԸՍԷ, ՔՈՅՐ.

ԵՐԹԱՍ ԲԱՐՈՎ...

Արեւին ետեւէն, աստղերուն ետեւէն, Աստուծոյ ետեւէն սուրալով կ'երթամ, քոյր, ես ալ:

Կ'երթամ յամստութեան, արդարութեան և առաքինութեան, յոյսի և հաւատքի աշխարհը...

Ես ալ անոնց բնակակից, աստղերուն, լուսինին, արեւուն և Աստծուն բնակակից դառնալու կ'երթամ, քոյր:

Կ'երթամ, հօյ, հօյ, լուսինին աշխարհը. արեւուն ու աստղերուն, Աստուծոյ աշխարհը...

Մեռնիմ՝ այդ աշխարհին հողին ու ջրին, ըսէ՛, քոյր:

Լոյս աշխարհ, արեւ աշխարհ, աստղափառ աշխարհ, աստուածաշնչը աշխարհ...

Մեռնիմ՝ հողին ու ջրին, ըսէ՛, քոյր.

Հօյ, հօյ. արդարութեան աշխարհը...

Բարութեան, ազատութեան և ստեղծագործութեան աշխարհը ..

Մեռնիմ՝ այդ աշխարհին հողին ու ջրին, ըսէ՛, քոյր.

Կ'երթամ, քոյր. վազելով, սուրալով կը սրանամ, կ'երթամ այն աշխարհը.

Ըսէ՛, երթաս բարով՝ այդ աշխարհը.

Ըսէ՛, քոյր, ըսէ՛,

երթաս բարով Հայաստան...

1919.

© ՎԵՐԶ ©

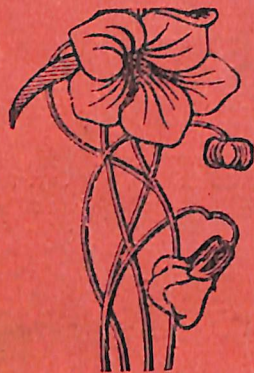
ՎԱՃԱՌՄԱՆ ԿԵԴՐՈՆԱՏԵՂԻՆԵՐ

Հեղինակին հով. Իսկիսար Պէրպլերեան Վրժր.

ԵՒ ԿԱՅ

Կ. Պօլիս, Չագմագնրլար քիւ 50

Ս. ԳԱԲԱՄԱՃԵԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆ

ԳԻՆ 25 ՂՐՈՒՇ

16102

2013

